

Kertész Róbert – Szőke Balázs

**SZOLNOK ELVESZETT GÓTIKUS
PLÉBÁNIAATEMPLOMA**

2016

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

1. ábra. Lázár deák 1514 körül készített országtérképének a Szolnokot és annak tágabb környezetét ábrázoló kivágata (a Lázár-térkép 1972. évi hasonmás kiadása nyomán)

Az újabb kutatási eredmények szerint a 15. század végi Szolnok – a régebben körvonalazott álláspontoktól eltérően, a városkritériumrendszer pontszámaira tekintettel – addigi, közel 500 éves történelmében első alkalommal, a város kategória határáig jutott, sőt alighanem át is lépte.¹ Nem meglepő tehát, hogy Külső-Szolnok megye székhelyét Lázár deáknak a Magyar Királyság számos települését felüntető országtérképén (*Tabula Hungariae...*, Ingolstadt, 1528)² is ábrázolták (1. ábra). Szolnok 13. század második fele és a 16. század első fele közé eső három évszázadának településtörténeti folyamatait mindazonáltal még nagyon kevés egzakt adat reprezentálja (2. ábra). Ennek ellenére kijelenthető, hogy a tatárjárást követően a vársziget keleti részén azonosítható, 1241-

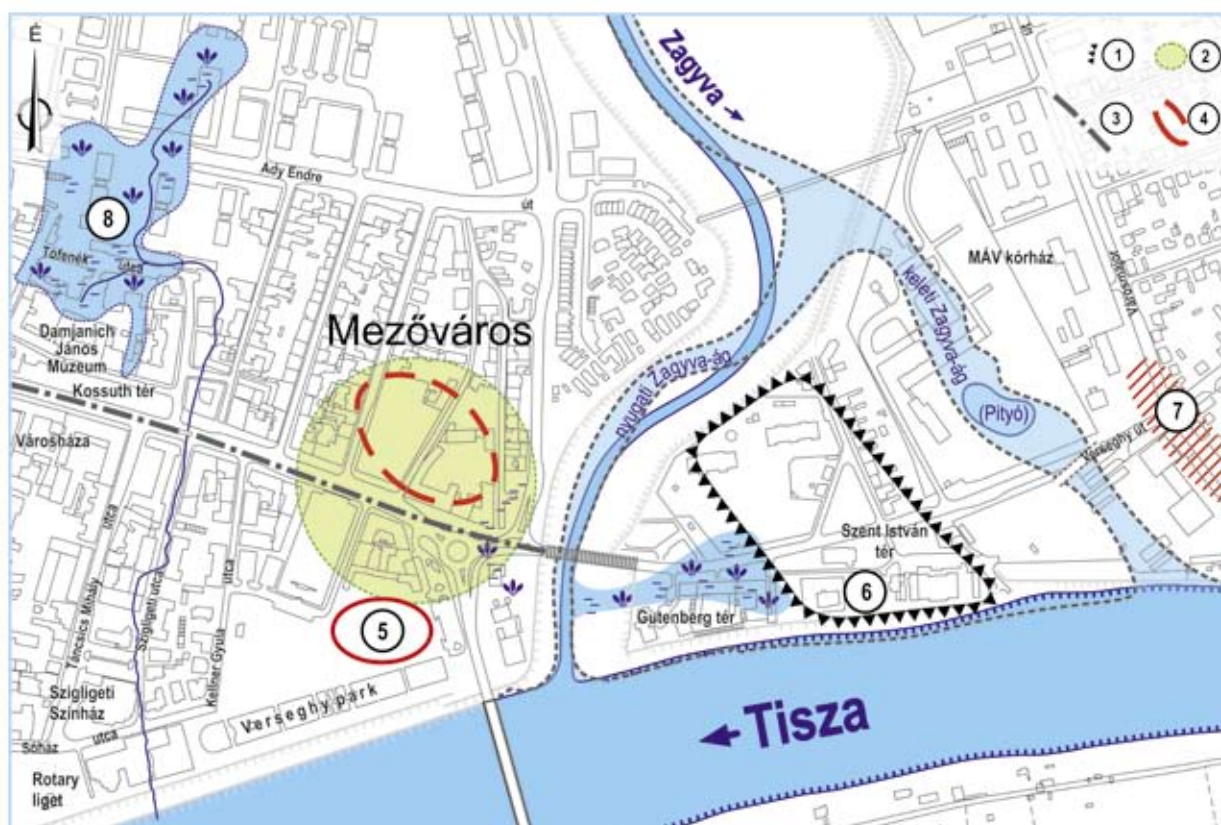
ben elpusztított ispáni várból (2/1. ábra) vagy a keleti Zagyva-ág melletti Árpád-kori templom (2/7. ábra) mellől a településmag bizonyosan áthelyeződött a nyugati Zagyva-ág jobb partjára, a jelenlegi belváros területére (2/2. ábra).³ A késő középkori település hozzávetőlegesen a Tisza-meder és a nyugati Zagyva-ág, valamint a Kellner Gyula utca, Arany János utca és az Ady Endre út által körülhatárolt térségen belül sejthető.⁴ Jóllehet az erre az időszakra keltezhető régészeti forrásanyag jóval szűkebb övezetre korlátozódik: egyelőre csak a Kossuth Lajos úttól délre (2/3. ábra), a Verseggy parkban és az egykori Damjanich uszoda kivitelezésekor bukkantak felszínre (2/5. ábra), majd került be egy részük a Damjanich János Múzeum gyűjteményébe. Régészeti ásatások hiányában azonban nem tudjuk, hogy pontosan milyen volt utcahálózata, templomai és házai. A mezővárost

1 Kertész 2015.

2 A Lázár deák nevével fémjelezett térképezésre, illetve annak megszerkesztésére valamikor a 16. század első évtizedében kerülhetett sor. Annyi bizonyosnak tűnik, hogy 1514-ben már kész, vagy ahhoz nagyon közeli állapotban lehetett. Lásd: Nemes 1972, 1. sz. faksimile térkép; Stegena 1980, 90–94.; Stegena 1991, 29–30.

3 Kertész 2014a, 19. 30. 37.; Kertész 2015.

4 Valószínűnek tartjuk, hogy a nyugati Zagyva-ág jobb partja mentén húzódó Tabán-félszigetet a középkor folyamán még nem lakták, azt csak az oszmán foglalást követően vették birtokba.

2. ábra. Szolnok mezővárosa a 15. század utolsó harmadában és a 16. század első felében (Kertész 2015, 8. kép)

Jelkulcs: 1. a tatárjárás után felhagyott ispáni vár sáncai; 2. késő középkori eredetű piac/vásártér; 3. a Pestről Debrecenbe vezető, a mezővárost átszelő főút/országút rekonstruálható szakasza (a jelenlegi Kossuth Lajos út nyomvonalában); 4. gótikus plébániatemplom, amelynek építtetője feltehetően Pálóci Imre lehetett a 15. század 70-es éveiben; 5. Pálóci-udvarház – az épületet minden bizonnyal Pálóci Imre emeltette az 1470-es években; 6. Pálóci Imre lovagalakos sírkőtöredékének előkerülési helye (Szent István tér 4.); 7. Árpád-kori eredetű plébániatemplom – ami a tatárjárást követően temetőkápolnaként funkcionált – és a templom körüli temető; 8. a később Tófenéknek elnevezett vízállás rekonstrukciója.

övező védművek kiépítése csak igen későn, 1551–1552-ben vette kezdetét, és akkor sem egy szerves belső fejlődés eredményeképpen, hanem az oszmánok ellen emelt királyi végvár erődítési munkálataival összefüggésben.⁵

A késő középkori Szolnok településtopográfia tehát alig ismert. Ebből fakadóan megállapításaink döntő részét nem tudjuk bizonyítani, jobbára feltételezésekre hagyatkozunk. A közvetlen környezet kapcsán mindazonáltal a talajmechanikai fúrások kimutatták, hogy a be-

épített területtől északnyugatra egy nagyobb kiterjedésű, mélyebb fekvésű hely lokalizálható, ami egy természetes vízállásként rekonstruálható (2/8. ábra).⁶ Később Tófenék elnevezéssel illették, egykor vízzel borított felületének kiterjedése pedig a lehullott csapadékmennyiségtől függően váltakozott: hol kiterjedt, hol egészen összezsugorodott. Nagyobb szárazság idején időlegesen akár ki is száradhatott. Bőséges esőzés esetén a vízfelesleget minden bizonnyal a Sarkady László utca keleti és a Jókai utca nyugati házsorai között, majd a Kossuth tér keleti

⁵ Kertész 2010.; Kertész – Korpás 2013, 418–421.; Kertész 2014, 360–361.; Kertész 2015. Itt szeretnénk utalni arra, hogy például Eger eredetileg ugyancsak nem rendelkezett városfallal. Az először a 16. században említett palánkot a század második felében cserélték fel kőfalra. Lásd: Kubinyi 2000, 105.

⁶ Kertész et al. 2007a, 37. 35. kép; Kertész – Bana 2010, 68–69.; Kertész 2010.; Kertész 2012, 52. 10. ábra; Kertész 2014, 4. 6–7. kép; Kertész 2014a, 3. 10–11. ábra.

3. ábra. Szolnok késő középkori plébánia-templomának ábrázolása Lázár-féle térképen

szélén, az 1. szám alatti irodaház nyugati része alatt, végül pedig a Szigligeti utca nyomvonalában azonosítható, eredetileg természetes csatorna vezette el a Tiszába.⁷ Ennek a 19. század elején még meglévő, de nem sokkal később már teljesen feltöltött, majd beépített masszív vízállásnak az emlékét őrzi 1894-től a Tófenék köz, 1926-tól pedig a Tófenék utca.⁸

Szolnok késő középkori birtoklástörténetéről elmondható, hogy míg a 14. században változva, hol zömmel királyi, hol pedig magánföldesúri tulajdonban találjuk, addig a 15. század első harmadától Mohácsig egyetlen főnemesi família, a Pálóciak birtokolják. Nem állja meg tehát a helyét Szabó Lászlónak az erre az időszakra vonatkozó összegzése, mely szerint „*a város [ti. Szolnok] magánföldesúri hatalom alatt, egy család birtokában tartósan soha nem maradt, s ezért egyetlen földesúr sem áldozott rá, s nem kezdte saját erőből is fejleszteni. Királyaink egyébként is mindig visszaveszik tőlük, s újra a koronához tartozik (Károly Róbert, Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás).*”⁹ Szolnok 15–16. századi története ugyanis elválaszthatatlan a Pálóci család históriájától. A mezőváros a kö-

zékpor folyamán magánföldesúri tulajdonban a leghosszabb ideig, csaknem 90 esztendeig, 1438-tól 1526-ig ennek a famíliának a kezében volt. Nádor, országbíró, főispán, illetőleg érsek és püspök mind ismeretes címek, ha a Pálóciak kerülnek szóba, holott a 14. században még szerénynek mondható vagyonnal rendelkeztek. Székhelyük az Ung megyei pálóci (Pavlovce nad Uhom, Szlovákia) kúria volt. Felemelkedésük Zsigmond király uralkodása alatt kezdődött, és a 15. század elején kerültek a bárói méltóságviselők közé.¹⁰ A királyi udvar belső köréhez tartoztak, magas állami hivatalokat töltöttek be és országos méltóságokat nyertek el.¹¹ Elsősorban a királyi Magyarország északkeleti részén birtokoltak: Ung, Bereg, Zemplén, Abauj, Sáros, Borsod, Gömör, Heves, Külső-Szolnok megyékben, valamint Nyitra és Pozsony megyékben.¹²

A mezőváros gótikus plébánia-templomára vonatkozó források

Szolnok késő középkori templomának legelső ábrázolása a tanulmányunk elején már hivatkozott, Lázár-féle országtérképen látható (3. ábra). A probléma csak az, hogy a lépték miatt az épületet igen elnagyoltan örökíthették meg. Annyi kétségekívül megállapítható, hogy az egyház a nyugati homlokzat irányából vehető szemügyre, továbbá mindkét hosszanti oldalról masszív támpillérek erősítették, és észak felől talán még a sekrestye is kivehető. Feltűnő, hogy az épületnek nem volt tornya, ami azért is különösen szembeötlő, mert a környékbeli templomokat (Fegyvernek, Bala, Szenttamás, Mezőtúr, Varsány, Várkony, Cegléd, Jánoshida stb.), kivétel nélkül toronnyal együtt jelenítették meg (1. ábra). Jóllehet az vitán felül áll, hogy ezek-

10 Engel 1987, 118. 126.

11 Nagy 1862, 94–98.; Fügedi 1970, 105–106. 119. 122–124. 132. 137–139. 159.; Fügedi 1974, 68. 132. 146–147. 168–169. 172. 178. 180. 185.; Mályusz 1984, 62. 64–67. 98. 114. 119. 121. 154. 189. 231. 233. 251. 257. 260. 265. 284–285. 291.; Engel 1987a, 434–436.; Kubinyi 1988, 174. 176–178. 206.; Engel 2001, I. Bárók, II. Főpapok, III. Kancellárok; Bárány 2002.; Bárány 2002a, 1–8.; Kubinyi 2008, 28.

12 Engel 1968, 350. 353.; Engel 1971, 305. 309.; Engel 1987a, 435–436.; Bárány 2002a, 8–16. Anhang I–IV.

7 Kertész 2012, 58.; Kertész 2015.

8 Cseh 1993, 104.; Cseh 2000, 301.

9 Szabó 1996, 51.; Szabó 1998, 28.

ról a nagyon egyszerű térképjelekről pusztán logikai okból is nehéz elképzelni, hogy bármilyen reális városábrázolás szándékával készültek volna, hiszen Lázár deák aligha járhatta be az összes, térképen vázolt települést, és ezt az ábrák igen vázlatos mivolta sem támasztja alá. Ennek ellenére úgy véljük, hogy munkájának végeredményét nem lehet egy kézlegyintéssel elintézni. Árnyaltabb megközelítésre van szükség, annál is inkább, mert a Lázár-térképen bemutatottal összhangban, a szolnoki egyházhoz – mint lentebb kifejtésre kerül – csakugyan nem tartozott torony, továbbá a település a valóságnak megfelelő helyen lett feltüntetve.¹³

13 A pozitív példák között megemlíthető a kecskemeti ferences, középkori Szent Miklós-templom, amelyet eredetileg is kerítőfal övezett, hasonlóképpen a térképen megformálthoz (Biczó 1976, 350.). Kiskunfélegyháza kapcsán pedig Rosta Szabolcs mutatott rá a következőkre: „Bár adja magát, hogy a térképen szereplő helységek rajzolatait sematikusnak tartjuk, azt mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy a teljes országot tekintve sincs köztük két ugyanolyan. Félegyháza középkori templomának 2008–2010 között folytatott feltárásáig nem is tűnt fel, hogy Lázár deák rajza egyértelműen egy fallal körbekerített templomot ábrázol. Az ásatás során azonban előkerült a kifejezetten nagyméretű templomot övező kerítőfal alapozása és a hozzá kapcsolódó erődítés, mely a legkevésbé sem volt általános a környéken ebben az időben sem, a rendelkezésre álló régészeti adatok szerint. A feltárás során igen nagy mennyiségben előkerült tetőcserep – mely szintén jelentősebb egyházra utal – magyarázatot adott a rajzon a templomtorony tetejének vörös színezésére” (Rosta 2014, 26–27.). Noha tisztában vagyunk azzal, hogy egy templomkerítés létét úgy értelmezni, mintha megfellebbezhetetlen bizonyíték lenne a térkép-ábra hitelességére, több mint túlzás, hiszen a középkori templomok túlnyomó többsége temetőkerítéssel volt körülvéve. Ám az mindenképpen elgondolkodtató, hogy a hevesi plébániatemplomnak – a térképen illusztrálttal megegyezően – valóban nem volt tornya (Dercsényi – Voit 1978, 284–289.).

A Lázár-térkép, pontatlanságaira, hibáira rátérve: a Szolnokhoz közeli Szentmiklóson (Törökszentmiklós) nem tüntet fel templomot, aminek minden bizonnyal helyhiány állhatott a háttérben, hiszen a település névalakja az egyház patrocíniumából származtatható. Hasonló okokból maradhatott le a távolabbi Tura egyháza is, ugyanis a település gótikus temploma ismert (Tari 2000, 150–151. 108–109. kép). Ellenben Szentkirályon egy monumentális, kéttornyú templom látható a térképen, holott csak egy jóval szerényebb (7×14–15 méteres), egyhajós, torony nélküli épület állt ott valójában (Pálóczi-Horváth 1976, 293–296. 21. kép; Pálóczi Horváth 2014, 180. 127. kép). Bánhalmán és környezetében a térképen ábrázolt dombvonulattól eltérően az igazság az, hogy a szóban forgó

Mivel Szolnok történeti városmagjának a belvárosra eső részén a régészeti feltárások eredményeit nélkülözniük kell, legjobb esetben is csak a település központjának középkor végi állapota rekonstruálható főbb vonalakban, amelyre további 16. századi képi forrásokból következtethetünk vissza. Az időrendet illetően ehhez az időszakhoz legközelebb a szolnoki végvár egykori alkapitánya, Mór Gáspár 1553–1554-ben, Bécsben lezajlott várfeladási perének aktái között fellelt, szignálatlan tollrajz áll (4. ábra).¹⁴ Készítőjét a dokumentumot közreadó Szendrei János ugyan nem tudta megnevezni, de az olasz nyelvű égtájjelzések (*levante* – kelet, *ponente* – nyugat) alapján feltételezte, hogy vagy a vizsgálobizottságnak a haditanácsból való egyik tagja, vagy a várépítésben közreműködött valamelyik itáliai mérnök keze munkája lehetett. A peranyagból azonban egyértelműen kiderül, hogy a hajdani alkapitány kezdeményezésének helyt adva, az eljárás során kihallgatták azt a Bernardo Gaballio építőmestert,¹⁵ aki 1552-ben huzamosabb ideig Szolnokon dolgozott, sőt az ostromot szintén itt vészelte át, ahonnan a védelem összeomlása után sikerült elmenekülnie. Így véleményünk szerint lehetséges, hogy az ábrázolás magához Gaballióhoz köthető.¹⁶

Az alapvető jelentőséggel bíró vázlatnak nincs méretaránya, tájolása hozzávetőleges. Alkotója az 1550–1552-ben emelt palánkvár védműveire fókuszált, amit alaprajzszerűen örökített meg.¹⁷ Az attól nyugatra található mezőváros ellenben alig kidolgozott. Középpontjában nem a település utcahálózatának, építészeti jellegzetességeinek megörökítése állt, hanem

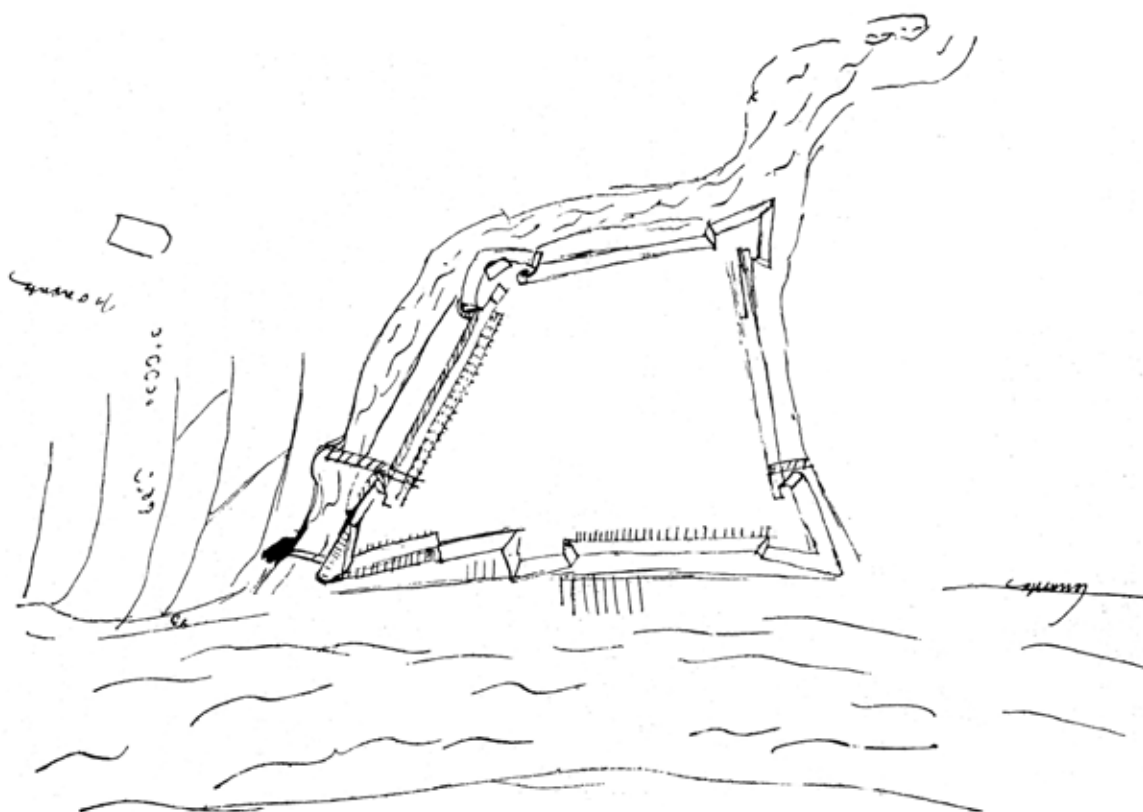
terület nem rendelkezett ilyen markáns domborzattal. Ezen felül Nádudvar neve kétszer szerepel, vagy Debrecen érdekes módon felülmúlja Kassát, ami nyilván azzal magyarázható, hogy az előbbinél több szabad hely állt rendelkezésre a rajzoláshoz. A térképről több fontos település is hiányzik.

14 Szendrei 1889, 138.

15 Szendrei 1889, 133. 136.

16 Kertész 2010.; Kertész – Korpás 2013, 393. 104. jegyzet; Kertész 2014, 368.; Kertész – Almási 2014, 193.; Kertész 2015.

17 Magának az erődítménynek a részletesebb elemzésére most nem térünk ki. Erre vonatkozóan lásd: Kertész 2010.; Kertész – Korpás 2013, 415–417.; Kertész – Almási 2014, 197–201.

4. ábra. Az 1550–1552-ben épített szolnoki palánkvár és a tőle nyugatra található mezőváros – a feltehetően Pálóci Imre által az 1470-es években emeltetett templommal (tollrajz 1553–1554-ből, Szendrei 1889, 138.)

– a per tárgyával összhangban – a Hádím Ali budai pasa és a Kara Ahmed pasa másodvezír által vezetett török sereg 1552 augusztusának végén és szeptemberének elején végzett, a palánkerősség elfoglalására irányuló munkálatainak bemutatása. Az öt, egymással párhuzamos, Tiszára merőleges észak–déli vonal, Szendrei János szerint az utcák irányait mutatja.¹⁸ Valószínűbbnek tartjuk, hogy ezek inkább az oszmánok sematikusán ábrázolt, egymással is részben összeköttetésben álló ostromsáncai és árkai lehetnek. Figyelemre méltó, hogy a török gyalogság ezt az összetett sánc- és árokrendszert – amelynek legkeletebbi eleme már közvetlenül a nyugati Zagyva-ág jobb partja mentén húzódik – a legalkalmasabb részen, éppen a királyi végvár kőből emelt nyugati kaputornyához vezető, a Zagyván átívelő híddal szemben, tagoltan építette ki.¹⁹ A középső vonal mögött Szendrei

János „*apró karikákat*” észlelt, amiket török katonákként értelmezett.²⁰ Véleményünk szerint akkor kerülhetünk közelebb az igazsághoz, ha ily módon az oszmánok ostromágyúit jelölhetjük.²¹

A Móré-per tollrajzán a mezőváros területén mindössze egyetlen épületet ábrázoltak, amely a török ostromsáncoktól és árkoktól közvetlenül északra található, annak szilárd lezárásaként. Ennek alaprajza szerencsére viszonylag pontosan feltüntetésre került (4. ábra), és amennyiben alaposabban szemügyre vesszük, akkor választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy mi lehetett a funkciója. A téglalap alakú, kifejezetten nagyméretű építmény ugyanis gyakorlatilag keletelt tájolású, a kelet felé néző rövidebb oldala pedig

¹⁸ Szendrei 1889, 139.

¹⁹ Kertész 2010.; Kertész 2014, 369.

²⁰ Szendrei 1889, 139.

²¹ Kertész 2015. Már korábban rámutattunk, hogy az ellenséges támadásnak főként az erődítmény nyugati és keleti körtinája, illetőleg az azokon kialakított kapuk voltak kitéve. Lásd: Kertész 2010.; Kertész – Korpás 2013, 416.

a nyolcszög három oldalával záródik, ami alapján szentélyként határozható meg. Mindezek figyelembevételével arra a logikus következtésre jutottunk, hogy a masszív épület kétségkívül a késő középkori Szolnok legjelentősebb építészeti emléke, a mezővárosi plébániatemplom lehet, amely később nyomtalanul elpusztult (5. ábra).²²

A templom pontosabb elhelyezkedését azonban az elnagyolt vázlatrajz alapján nem könnyű meghatározni, ám a következő képi forrásunk (9. ábra), a Wilhelm Dilich 1600-ban megjelent könyvében publikált Szolnok-veduta szerint a mezőváros központi részén található téren állt (2/4. ábra),²³ amely többé-kevésbé a jelenlegi Megyeháza–Szabadság tér, illetőleg Szolnoki Törvényszék–Varga Katalin Gimnázium térségében rekonstruálható (2/2. ábra).²⁴ Számos keresztút találkozhatott itt. Hosszirányban ezt a teret osztotta ketté az a legfontosabbnak tekinthető, Pestről Debrecenbe vezető főút/országút, amely hozzávetőleg a mostani Kossuth Lajos út nyomvonalával megegyezően haladt, és a tiszai rév felé vezetve a városkapu, illetőleg a várkapu között a teljes várost átszelte (2/3. ábra).²⁵ Ideális elhelyezkedéséből adódóan tehát a várból is könnyedén meg lehetett közelíteni, a nyugati Zagyva-ágon átívelő híd közbeiktatásával. Sőt a Zagyva-parti, minden bizonnyal török elnevezését napjainkig megőrző Tabán városrész zezzugos közeinek, síkatorainak egy része ugyancsak ide nyílt. Szolnok birtokosa 1537-től Werbőczy István, a király fő- és titkos kancellárja lett. Szapolyai János király a következő évben, 1538. február 1-én kelt bizonyáglevelében a mezővárosnak vásártartási jogot adományozott.²⁶ Ezeknek, valamint később, a

török kori hetivásároknak²⁷ ugyancsak eme tér adhatott otthont.

A mezőváros plébániatemploma tehát a piac/vásártéren állt, ám nagyon keveset tudunk róla. Sajnos sem alapításának pontos idejét, sem építési periódusait, de még patrocíniumát sem ismerjük. Mérete és szentélyzáródása alapján az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy létesítésére valamikor a késő középkor folyamán kerülhetett sor, a település fellendülésének következtében. Erre vonatkozóan, valamint a felhasznált építőanyagot illetően Zay Ferencnek, az 1550–1552-ben épített királyi végvár legelső prefektusának az 1551. április 21-én kelt levele az egyetlen, amelyben értékelhető adatokra bukkanhatunk. A felderítő útról készített beszámolóban említésre kerül, hogy „*Várkony után Tószeg községbe érkeztünk. A szolnoki vártól egy mér föld távolságban van. Templomának nagysága felülmúlja az eddig látottakat. Tornya magas és erős állópillérei vannak úgy, ahogyan a szolnoki templomnál is látható. [...] Miután hozzánk közel van ez a hely, azért én a lebontás mellett vagyok, azért, hogy ők [ti. a törökök] itt kész falakat ne találjanak. [...] Faltörő kosom van és készenlétben áll, ha másért nem azért, hogy kőhöz jussak.*”²⁸

A Zay Ferenc levelében foglaltak alapján kijelenthető, hogy a templomot gótikus stílusban és kőből emelték. Az előbbi összhangban áll a Móré-per sematikus vázlatán rögzített épület alaprajzával, hiszen a gótikára jellemző, amikor a szentély a nyolcszög három oldalával záródik (5. ábra). A tollrajz georeferálását követően az is megállapítást nyert, hogy az egyház hossza megközelíthette a cca. 40 métert, szélessége pedig a cca. 20 métert. Amennyiben hitelt adhatunk ennek az egyetlen használható képi forrásnak, akkor egy elég nagyméretű, bizonyára háromhajós, szentélykörüljárós, vagy ál-szentélykörüljárós csarnoktemplomról lehet szó, hasonlóról, mint a Mátyás-kori váci székesegyház,²⁹ a 15. századi gyöngyösi Szent Bertalan-plébániatemplom,³⁰ valamint az 1821-ben elbontott ceglédi gótikus templom, amely a

22 Kertész 2014, 369.; Kertész 2015.

23 Dilich 1600.

24 Kertész 2010.; Kertész 2012, 52. 10/5. ábra; Kertész 2014, 361. 7/4. kép; Kertész 2014a, 18. 11/3. ábra; Kertész 2015.

25 Komáromy 1943, 77. 2. kép; Elek 1940, 8.; Kaposvári 1971, 88.; Kaposvári 1974.; Selmeczi 1975, 31.; Kertész – Bana 2010, 63.; Kertész 2010.; Kertész 2012, 52. 10/7. ábra; Kertész 2014, 361. 7/7. kép; Kertész 2014a, 18. 11/4. ábra; Kertész 2015.

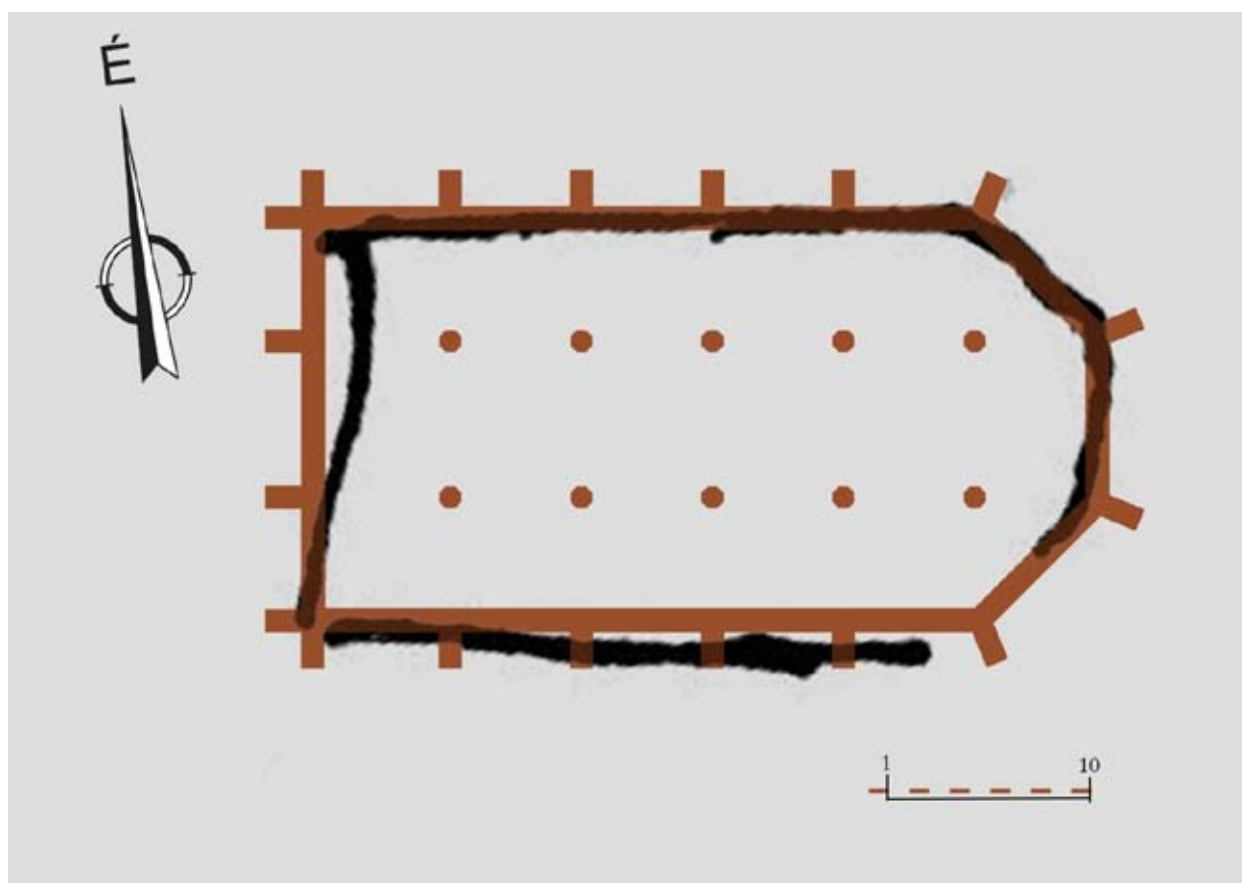
26 Gorové 1821, 48.; Benedek 2007, 130.

27 Ágoston 1988, 242.

28 Kaposvári 1988, 13.

29 Tóth – Buzás 2016, 226. 228.

30 Dercsényi – Voit 1978, 62–71.; Valter 2002.

5. ábra. Szolnok gótikus plébániatemplomának az 1553–1554. évi tollrajzon megörökített alaprajza (szabadkézi rajz), valamint az épület alaprajzi rekonstrukciója

Szent Kereszt feltalálása tiszteletére volt szentelve (6., 15. ábra),³¹ az egykori debreceni Szent András-templom (7. ábra),³² vagy a miskolci Avason található Szent István-plébániatemplom (8. ábra).³³ A szentélykörüljárós csarnoktemplomok északkelet-magyarországi csoportjának egyik alapvető mintaképe a 14. századi pesti belvárosi templom volt.³⁴ Fontos mindazonáltal

megjegyeznünk, hogy az elnagyolt szolnoki vázlatból kirotált adatok távolról sem tekinthetők olyan egzaktak, mint ha egy felmérésből származtak volna. Noha kétségtelen, hogy Zay Ferenc várkapitány éppen a terjedelmesebb tószegi egyház kapcsán asszociált a szolnokira, ami alapján annak az átlagosnál biztosan nagyobbak kellett lennie.

31 A ceglédi késő középkori templom alaprajzát rögzítő térkép jelenleg a MNL Pest Megyei Levéltára, Nagykőrösi Fióklevéltárában található, a Ceglédi Válasalapítványi Uradalom tisztartójának iratai között (jelzete: XI. 602. 142/1832. 12. rakt. e.). Köszönjük a Nagykőrösi Fióklevéltár munkatársának, Nagy Józsefné segédlevéltárosnak az önzetlen segítségét, mind az irat felkutatásában, mind pedig annak digitalizálásában.

32 Módy 1984.; Módy 2006, 109–118. 139. 155–200. 209–236.; Módy – Szőke 2014. A debreceni Szent András-templom főhajójának hossza cca. 48,2 m, szélessége cca. 18,8 m volt.

33 Szendrei 1904, 23–34.; Megay 1970.; Czeplédy 1993. Az avasi templom hossza 42 m, szélessége 16,7 m. Lásd: Szendrei 1904, 24.

34 Szőke 2010.; Tóth – Buzás 2016, 229.

A szolnoki plébániatemplom építőanyagának meghatározásához a várbeli, 1550-es években létesített Szulejmán szultán-dzsámi szolgálhat párhuzamként, mivel annak kövei minden bizonnyal az elbontott környékbeli középkori templomokból származhatnak.³⁵ A petrográfiai feldolgozás folyamatban van, Rózsa Péter geológus³⁶ vezetésével. Előzetes vizsgálata szerint a három átadott minta közül az 1. réti mészkőnek (esetleg márgának), a 2. oolitos mészkőnek, a 3.

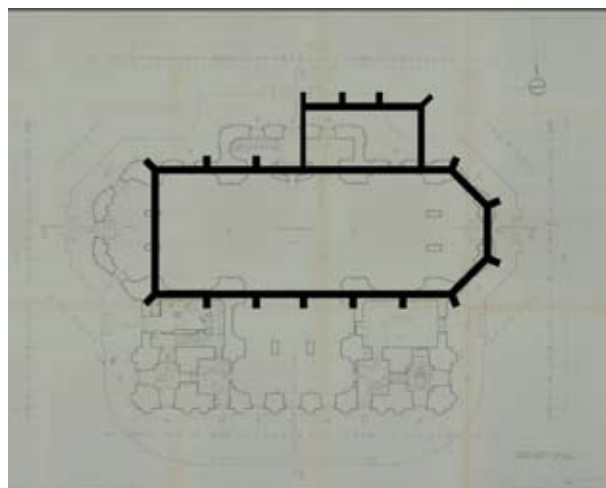
35 Kertész 2010.

36 Debreceni Egyetem, Földtudományi Intézet, Ásvány- és Földtani Tanszék, Debrecen. E helyen is köszönetünket fejezzük ki Rózsa Péternek a petrográfiai vizsgálatok elvégzéséért.

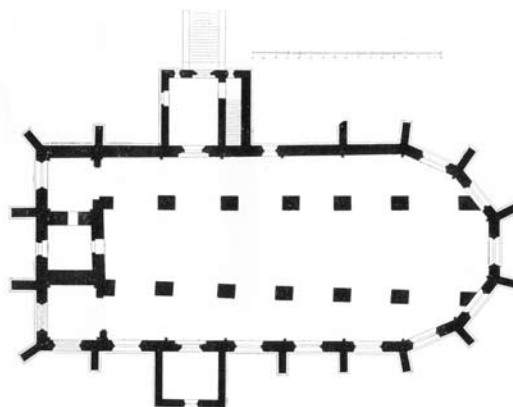

6. ábra. A ceglédi Szent Kereszt feltalálása tiszteletére szentelt késő középkori templom és környezete a 18–19. század fordulója körüli évtizedekben (MNL Pest Megyei Levéltára, Nagykőrösi Fióklevéltár: Ceglédi Vallásalapítványi Uradalom tiszttartójának iratai; XI. 602. 142/1832. 12. rakt. e.)

pedig dácittufának bizonyult. Eredeti geológiai forráshelyüket illetően az 1. minta a Duna–Tisza közén, a 2. Budapest környékén, míg a 3. a Bükkalján lelhető fel.³⁷ A kapott adatok meggyőző bizonyítékokkal szolgálnak arra nézve, hogy a mezőváros gótikus egyházát sem egyfajta kőből emelheték, bár nem lennének meglepve, ha arányát tekintve a legközelebbi természetes előfordulású réti mészkő/darázskő dominálna. Szarka József kutatásai során ugyanis ennek az építőanyagoknak számos geológiai forrását regisztrálta a Duna–Tisza közén, amelyek egy részét a középkorban bányaként hasznosít-

7. ábra. A debreceni Szent András-templom és a Nagytemplom alaprajza

8. ábra. A Miskolc-avasi Szent István-templom alaprajza (Szendrei 1904, 27.)

hatták.³⁸ A legészakabbiak Szolnokhoz egészen közel, a Perje-pataktól délre találhatóak, és valószínű, hogy a piac/vásártéri plébániatemplom építéséhez szükséges kőmennyiségnek legalább egy részéhez ezek valamelyikének kitermeléséből juthattak hozzá.³⁹

Egy különleges régészeti lelet felbukkanásának köszönhetően nemrég váratlanul lehetőség nyílt arra, hogy mind a templomalapítás időrendje, mind pedig az építető személye kapcsán egyaránt állást foglalhassunk. Bár felirat és évszám hiányában egyértelmű bizonyossággal nem szűkíthető le egyetlen személyre, ennek dacára meggyőző érvek támasztják alá, hogy

37 Kertész et al. 2012, 122.

38 Szarka 2008. Lásd még: Kustár – Balázs 2013.; Kustár – Szarka 2013.

39 Kertész 2014, 369.

9. ábra. A hódoltság kori szandzsákszék hely a 16. század vége felé (Dilich 1600.)

a várszigeten 20 évvel ezelőtt megtalált (2/6. ábra), vörösmárványból faragott mellvértöröredék Szolnok földesura, Pálóci Imre egészalakos tumbafedlapjához tartozott.⁴⁰ Pálóci Imrét az ország igazi bárói között tartották számon: 1463-ban, majd 1464–1467-ben pohárnokmester (*magister pincernarum regalium*), 1471-től 1483-ban bekövetkezett haláláig pedig lovászmester (*magister agazonum regalium*) volt, egyike azon öt arisztokratának, akik Mátyás uralkodása idején a leghosszabb ideig, 15 évnél tovább viseltek méltóságot.⁴¹ Koldulórendi és pálos kolostorok hiányában a királyi lovászmestert minden bizonnyal ebben a piac/vásártéren állt gótikus plébániatemplomban temették el 1483-ban (2/4., 5. ábra). Noha okleveles adatok nem állnak rendelkezésünkre, az épület méreteinek figyelembevételével, illetőleg a lo-

vagalakos sírkötőredék ismeretében elképzelhetőnek tűnik, hogy a templomot gyaníthatóan a kegyúri jogokat gyakorló Pálóci Imre emeltette a 15. század 70-es éveiben. A kegyúrnak ugyanis jogában állt az ottani temetkezés.⁴²

Szolnok össznépessége a középkor végén cca. 750–800 fő körül járhatott, tehát a település lélekszáma nem indokolta volna, hogy egy ilyen nagyszabású egyházat létesítsenek.⁴³ Ez arra utal, hogy Pálóci Imre óhatatlanul a reprezentációs tényezőt tekintette elsőrendűnek: az alapítás az építető és családja fényét, tekintélyét jelezte. Azt megelőzően az épület helyén már állt egy román stílusú kőtemplom, amit még a tatárjárást követően emeltek az új településrag központjában.⁴⁴ Ismert, hogy az olyan falusi egyházak esetében, mint amilyen a szolnoki volt, a 13. század második felében és a 14. században is a meggyökeresedett hagyomá-

40 Kertész 2015.; Kertész – Mezey 2015.; Mezey – Kertész 2015. A sírkötőredék azonosítását nemrég Buzás Gergely is elfogadta. Lásd: Prohnenko et al. 2016, 11.

41 Kubinyi 1988, 172. 176–177. 206.; Kubinyi 1990, 74.; Kubinyi 2008, 28.

42 Kertész 2015.

43 Kertész 2015.

44 Elbontását követően az építőanyagát bizonyára felhasználták a gótikus egyházhoz.

10. ábra. A török kézen lévő Szolnok látképe (Georg Hoefnagel metszete, 1617 – Dr. Vincze Gyula szolnoki ügyvéd tulajdona)

nyokkal rendelkező gyakorlat elvárásaként még a román stílus volt a jellemző.⁴⁵ Ennek az első piac/vásártéri templomnak a létrejöttére egyedül a Damjanich János Múzeum régészeti gyűjteményében található, leltározatlan rózsablak-töredék alapján következtetünk, amelyet nemrég publikált D. Mezey Alice művészettörténész.⁴⁶

Annak eldöntésére viszont semmilyen adatunk nincs, hogy egyedül Pálóci Imre sírja kapott-e helyet a kezdeményezése, továbbá jelentős anyagi áldozatvállalása eredményeképpen felépült gótikus templomban, vagy családi temetkezőhelynek szánták. Az utóbbi esetben hozzátartozói, családtagjai, így felesége, Rozgonyi Dorottya, és leányuk, Anna is ott nyugodhattak egykoron. A kortárs sírfeliratok tanúsága szerint a családtagok, a rokonság egyazon helyen történő temetkezése meglehetősen gyakori volt a középkor végi Magyarországon, mind a nemesi, mind a polgári körökben.⁴⁷ S hogy a bizonytalanságot fokozzuk, régészeti feltárások hiányá-

ban sajnos azt sem tudjuk megmondani, hogy a királyi lovászmestert az épületen belül hová temethették. Annak a legnagyobb valószínűsége, hogy a síremlék a főhajó közepén, az oltár előtt állhatott. Az előkelők temetkezései során a 15–16. században Európa-szerte ugyanis az a hely számított legkeresettebbnek, ahonnan az elhunyt életében a templomi szertartásokat követte.⁴⁸ Mivel a sírkőtöredéken semmilyen kopásnyomot nem lehet érzékelni, mindössze annyi jelenthető ki minden kétséget kizáróan, hogy ezt a legelőkelőbbeket megillető alkotást nem építették be az épület padozatába. Sőt még az sem kizárt, hogy talán az eredeti helyén maradt a templom pusztulásáig. A lelet párhuzamainak ismeretében az épület padlóján álló díszes sírláda (*tumba*) tetején fekkent.

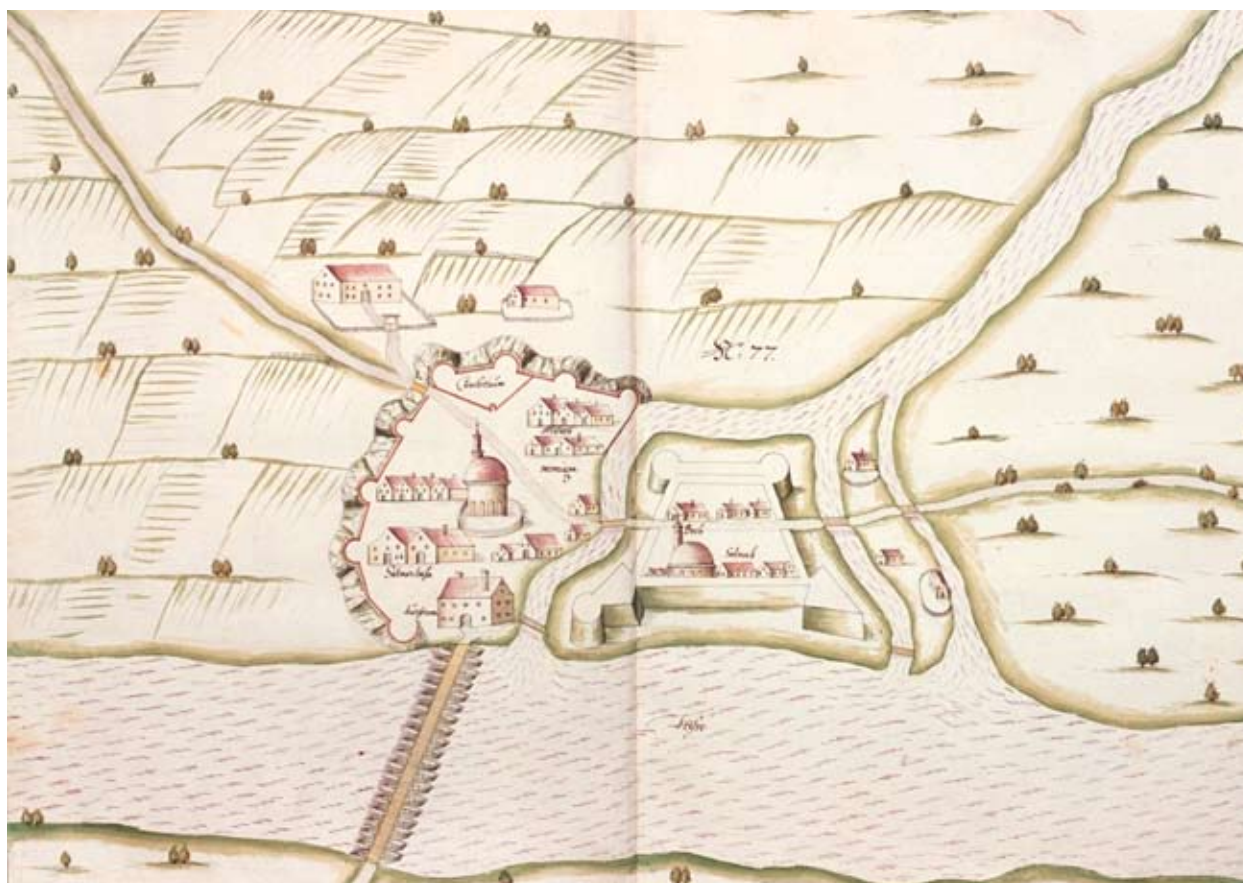
Templomunkra az 1550 őszen megkezdett várerődítési munkálatok dandárján nehéz időszak köszöntött. A magtár ugyanis még a következő év tavaszára sem készült el, és I. Ferdinánd király 1551. május 11-i levelében arról ír, hogy a váci püspök jobbágysai „*annyi terményt össze-*

45 Marosi 2008, 118.

46 Mezey 2015, 262. 9. kép.

47 Lővei 2009, 306–308.

48 Lővei 2009, 305.

11. ábra. A szolnoki szandzsákszék hely vára és városa egy-egy dzsámival a 16. század végén (Királyi Hadilevéltár, Stockholm, fotó: Dr. Domokos György)

hordtak, hogy nincs elég alkalmas hely, a hova el lehetne rakni s így félő, hogy megromlik.”⁴⁹ Ezzel magyarázható, hogy – amint Thallóczy Lajos megjegyezte – az élelem, bor és a takarmány „ideiglenesen a templomban volt elhelyezve”.⁵⁰ A problémák ellenére azonban története a másik szolnoki egyházi építménynél, a kora Árpád-kori alapokon nyugvó temetőkápolnánál mindenképpen szerencsésebben alakult, hiszen sem a grandiózus várépítészeti munkálatokkal összefüggésben, de az oszmán foglalást követően sem hordták el. Mi több, 1552 után az épület visszakapta eredeti funkcióját, és ahogy az 1571. évi defterből egyértelműen kiderül,⁵¹ keresztény templomként még évtizedekig, egészen a 16. század 70-es éveinek elejéig bizonyosan működött.⁵² A Szolnok oszmán megszállása után 19 évvel készült összeírás ugyanis az adó-

köteles családfők neve mellett említést tesz egy templomról,⁵³ amely kizárásos alapon csak erre a mezőváros centrumában található egyházra vonatkozhatott.

Ismert, hogy a törökök különadó (*reszm-i kilisza*) fizetése fejében egyes templomokat meghagytak keresztény egyházi célokra. Az épület tehát minden bizonnyal a Szolnokon maradt magyarok használatában maradhatott. A plébániatemplom belső terének messze a legjelentősebb művészeti emléke, Pálóci Imre lovagalakos sírköve eddig az időpontig még vélhetően épen maradhatott. A templomot valamikor a 16. század utolsó évtizedeiben szüntethették meg, amit alátámaszt, hogy a század végére keltezhető mindhárom, eredeti alapon koncepcióval rendelkező ábrázolás egyikén sem látjuk viszont (9–11. ábra).⁵⁴ Elbontását

49 19. század végi regeszta: Illéssy 1893, 657.

50 Thallóczy 1885, 59–60.

51 Gyórfy 1956.

52 Kertész 2015.

53 Gyórfy 1956, 14.

54 A Szolnokra vonatkozó bőséges metszetanyag közül csupán három keletkezett egymástól függetlenül, és támaszkodik hiteles előképekre: a Wilhelm Dilich könyvében publikált metszet, valamint Georg Hoefnagel

követően, köveinek másodlagos felhasználásával emelték a Bektas pasa-dzsámit.⁵⁵ A Pálócisíremlék is gyaníthatóan ennek a folyamatnak eshetett áldozatul. A sírkőlapot valószínűleg átszállították a várba, majd leválasztották róla a féldomborművű szoboralakot. Míg a figura kisebb-nagyobb darabokra szétesett töredékeit kidobták, addig a lecsupaszított kőlapot beépíthették egy kivitelezés alatt álló épület padozatába. A kőlapot magában foglaló, a 16. század utolsó harmadában emelt építményről azonban vajmi keveset tudunk. A palánkerősségnek ezen a részén – Georg Hoefnagel Szolnokot ábrázoló vedutája (1617) alapján – egy kupolás török fürdő hajdani léte gyanítható (10. ábra).⁵⁶

Korábban egyikünk úgy vélte, hogy a Wilhelm Dilich kötetében közreadott Szolnokmetszet piac/vásárterén megjelenített, négy fiatornyos sisakkal fedett torony a gótikus plébániatemplomhoz tartozhatott (9. ábra).⁵⁷ Jóllehet ennek kapcsán több ellentmondásra is utaltunk. Egyrészt, a madártávlati ábrázoláson a toronyhoz csatlakozó méretes épület egyáltalán nem hasonlít egy templomhajóhoz, ráadásul az egész építményt fordítva tájolták. Másrészt, az 1553–1554. évi vázlat templomalaprajzáról éppen a torony hiányzik. Ezeket akkor nem tudtuk feloldani, hiszen például Zay Ferenc prefektus fentebb idézett levelében csak a támpillérek kapcsán említi a tószegi templom hasonlóságát a szolnokival, ami azonban korántsem biztos, hogy a toronyra is igaz. Egy metszeten logikus lenne, amennyiben a templomot toronnyal jelölnek, de nem tudhatjuk, hogy ez mennyiben felel meg a valóságnak. A helyszíni vázlatrajz ennél sokkal hitelesebbnek tekinthető, azon pedig hiányzik a kérdéses objektum (4. ábra).⁵⁸

Az előző bekezdésben felmerült problémákra a megoldást az jelentette, hogy a szóban for-

gó tornyos épület egy másik vedután, Georg Hoefnagel látképén ugyancsak feltűnik, amit az ábrázolás legendájában M-betűvel jelöltek, és a vajda házaként nevesítettek (10. ábra). Mi több, ez a jellegzetes építmény az elhelyezkedése alapján összhangba hozható a Damjanich uszoda 1948. évi kivitelezésekor felszínre került késő középkori régészeti forrásanyaggal, amelynek elemzését követően már évekkel ezelőtt arra a megállapításra jutottunk, hogy ott egy nemesi udvarház állhatott.⁵⁹ Mindent egybevetve az a legvalószínűbb, hogy a mindkét metszeten azonosítható tornyos épület valójában a Pálóci-udvarház lehetett.⁶⁰ További fontos fejlemény, hogy némi kronológiai különbség az egyes, ősforrásnak tekinthető három látkép között továbbra is nyilvánvaló (9–11. ábra), azonban meglehetősen szűk az időintervallum, amit átívelnek. Így az a korábbi, hipotetikus koncepciónk némiképp finomításra szorul, amely alapján azt reméltük, hogy az egyes metszeteket a megfelelő időrendi sorrendbe állítva, a piac/vásárterén lezajlott főbb változások viszonylag pontosan nyomon követhetők.⁶¹

A gótikus plébániatemplom lebontására tehát a 16. század utolsó évtizedeiben került sor. Megszüntetése talán a keresztény magyar lakosság lélekszámának visszaesésével, majd eltűnésével hozható összefüggésbe. Szolnok teljes népessége – mint korábban erre már kitértünk – a 15. század végén 750–800 főre becsülhető.⁶² Száz esztendő elteltével, a 16. század utolsó harmadában az itt élők lélekszáma ugyan 2.000–2.500 fő körülire emelkedett – valószínűleg közelebb az alsó, mint a felső határhoz. A magyarok aránya 1571-ben azonban ennek mindössze 10%-át tette ki, sőt számuk a század végére tovább csökkent.⁶³ A 17. századra vonatkozóan még elkeserítőbbek az adatok: az 1665-ben idelátogató Evlia cselebi szerint⁶⁴ ugyanis csaknem teljesen nyomuk veszett a szandzsák-

munkája, míg a harmadik létezését azok a másolatok bizonyítják, melyek példányai a stockholmi Királyi Hadilevéltárban és a stuttgarti Tartományi Könyvtárban lelhetők fel. Lásd: Kertész et al. 2007, 153–154.; Kertész 2010.; Kertész 2012, 55.

55 Kertész 2014, 370–371.

56 Kertész – Bana 2010, 73.; Kertész 2012, 52. 10/12. ábra; Kertész et al. 2012, 111. 1/2. kép.

57 Kertész 2014, 369–370. 383. 15–17. kép.

58 Kertész 2014, 370.

59 Kertész 2010.; Kertész 2012, 52–53. 10/20. ábra; Kertész 2014, 361. 381.

60 Kertész 2015.

61 Kertész 2014, 370.

62 Kertész 2015.

63 Kertész 2013.

64 Evliya 2003, 136.

12. ábra. A Pálóci István által a 15. század utolsó negyedében létesített, később a szentélynél átépített sárospataki gótikus plébániatemplom, amelynek nyugati homlokzata elé a 18. század végén nyolcszögletű, neogótikus tornyot emeltek (fotó: Kozma Károly fotóművész)

székhelyről.⁶⁵ Előfordulhat ugyanakkor, hogy a gótikus stílusú plébániatemplomnak mindentől függetlenül egy, a helyi oszmán társadalmi elithez köthető nagyobb presztízsberuházás (pl. dzsámi, fürdő) jelentős építőanyag szükséglete pecsételte meg a sorsát.

Arra a kérdésre viszont egyértelmű választ adhatunk, hogy a szolnoki piac/vásártéren az 1470-es évekhez köthető, átlagot meghaladó méretű templomépítés időrendileg felfűzhető-e más településeken tapasztaltakhoz vagy elszigetelt jelenségről van szó. Kubinyi András ugyanis már korábban kimutatta, hogy a Magyar Királyság települései között a nagy belső térrel rendelkező, és ezáltal jelentős számú hívő befogadására alkalmas mezővárosi templomok emelésére, olykor a korábbiak bővítésére, a 15. század végén számos helységben, köztük Ráckevén, Gyöngyösön és Miskolcon egyaránt sor került.⁶⁶ A fentiekén kívül a gyöngyösi ferences templomnak az 1460/1470-es években történt átépítése,⁶⁷ illetőleg a jászberényi ferences kolostortemplom létesítése, amely az 1460-as évek második felében kezdődött és 1472-re zárult le (14/7. ábra),⁶⁸ ugyancsak ide kapcsolha-

tó, hasonlóképpen a jászberényi⁶⁹ és az 1480-as évekre keltezhető fegyverneki plébániatemplomokéhoz (24–25. ábra).⁷⁰ Ehhez a hullámhoz sorolható még például Patak (Sárospatak), ahol Pálóci Imre unkatestvére, István felépíteti a Keresztelő Szent János-templom háromhajós hosszházát, és az akkor még egyhajós, poligonális záródású szentélyt (12., 14/4. ábra). Magával az épülettel összefüggő munkálatok pontos időtartama nem ismert, csupán a befejezés éve, 1492.⁷¹ A Pálóci Imre és István építkezéseiben észlelhető párhuzamosság nem csak az egyházi építményekre korlátozódott, a lovászmester szolnoki udvarházának kivitelezésével részben egyidőben, bár korábbi indulással,⁷² ugyanis már javában zajlott a sárospataki kúria kastéllá (*castellum*) erősítése.⁷³ Mindezek figyelembevételével levonható az a konzekvencia, hogy a Szolnokon rekonstruáltak a kortárs Pálóci építkezéseken túlmenően, a jelentősebb magyarországi mezővárosokban érvényre jutó folyamatokkal is összhangban állnak.

Háromhajós csarnokterek és csarnokszentélyek a késő középkori Magyarországon

A háromhajós csarnoktemplomok a magyarországi gótikus építészetben a 14. század közepétől jelennek meg. A szentélykörüljárós csarnokszentélyek szintén ekkortól épülnek

69 Jászberény plébániatemploma a 15. század második felében épülhetett. Lásd: Selmeczi 2005, 154. 159.

70 Forster Központ, Tervtár, Itsz. R 1687; Forster Központ, Tudományos Irattár, MOB 1872/93. Ezúton is köszönjük Bakó Zsuzsanna Tervtár vezetőnek, Győr Attila osztályvezetőnek (Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, Gyűjteményi és Inventarizációs Osztály), hogy Balássy Ferenc rajzát (25. ábra), továbbá az ahhoz kapcsolódó iratot rendelkezésünkre bocsátották, és hozzájárultak közlésükhöz.

71 Gervers-Molnár 1983, 12.; Szőke 2014.

72 A sárospataki udvarház erősítési munkálatainak megkezdésére 1465-ben Mátyás király adott engedélyt Pálóci Lászlónak (Détszhy 1966, 183.; Détszhy 1989, 4.; Détszhy 1999, 399–400.; Détszhy 2002, 18.). Az országbíró 1470-ben bekövetkezett halála után az építkezéseket nyilván István folytatta, majd fejezte be. A várra vonatkozó első adat 1482-re datálható.

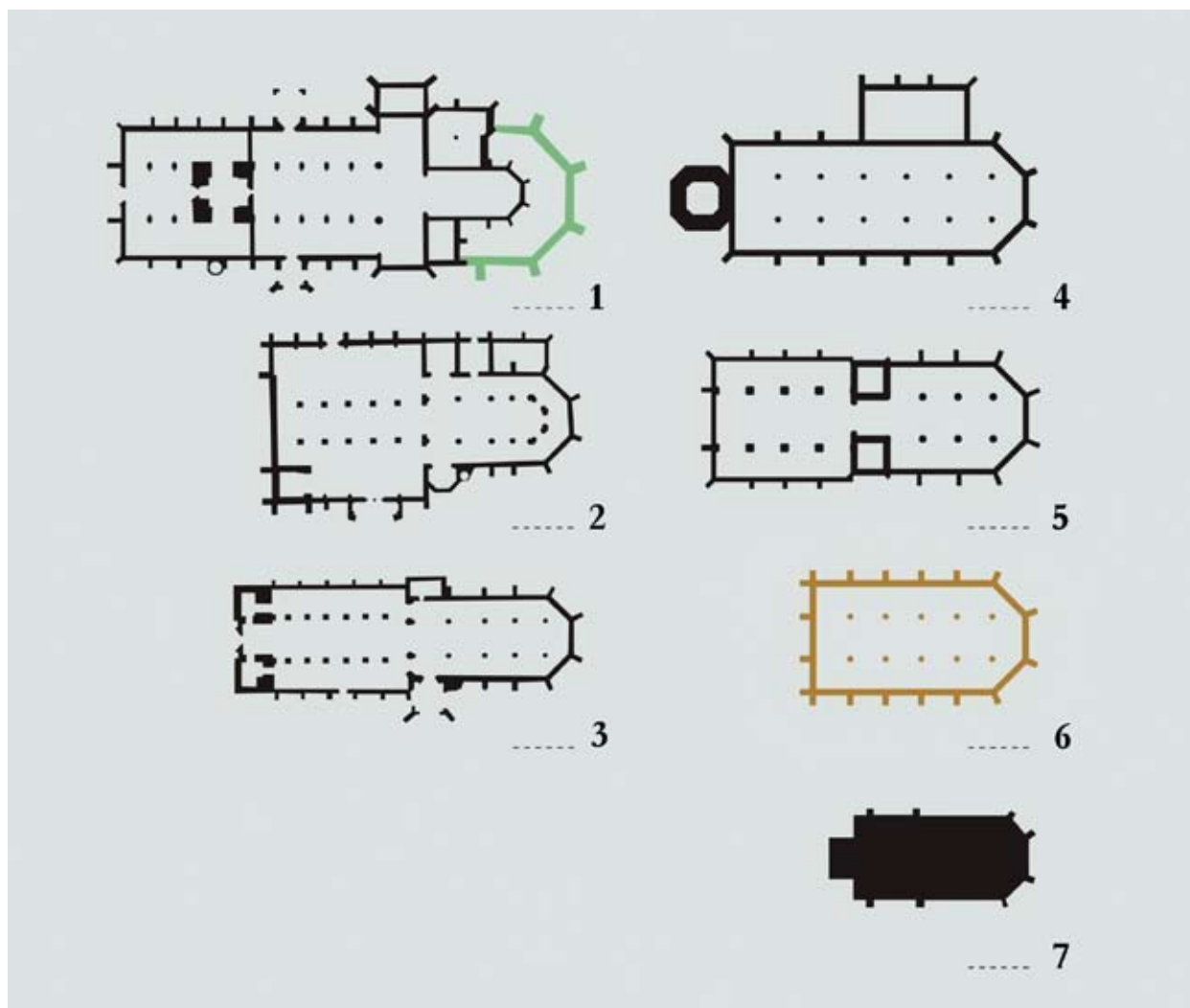
73 Kertész 2015.

65 Kertész 2013, 87. 89.

66 Kubinyi 2000, 123. 130. 143. 145. 153. 156–157.

67 Bártfai Szabó–Csemegi 1937, 6. 1516.; Draskóczy 1984, 112.; Valter 2002, 101–102.

68 Szántó 1974, 16–17. 27.

13. ábra. Késő középkori templomalaprajzok: 1. Nagyszeben; 2. Pest belváros; 3. Szászsebes; 4. Debrecen; 5. Szeged; 6. Szolnok; 7. Cegléd.

nagyobb számban.⁷⁴ A tértípus két változata valószínűleg a pesti belvárosi plébániatemplom⁷⁵ és a szászsebesi plébánia-, ma evangélikus templom csarnokszentélye⁷⁶ hatására terjedt el (13/2–3. ábra). Ez utóbbi, a valódi szentélykörüljárós szerkezetű pesti épülettel ellentétben ál-szentélykörüljárós megoldású. E két templom hatására a következő másfél évszázadban elsősorban Északkelet-Magyarországon és Dél-Erdélyben épültek szentélykörüljárós csarnoktemplomok nagyobb számban. A pesti és szászsebesi szentély alaprajza a nyolcszög három oldalával záródik. Hozzájuk hasonló alaprajzon épült a szegedi Szent Demeter-templom

csarnokszentélye⁷⁷ (13/5. ábra) és már a 15. században a debreceni Szent András-templom (13/4. ábra) is.⁷⁸ A tértípus legnagyobb példája a nagyszebeni evangélikus templom jelenlegi szentélye helyére épült volna fel, de az alapozási munkálatok végezetével ennek felépítését elvették (13/1. ábra).⁷⁹ A nagyszebeni szentély szélessége a tervek szerint a 25 métert is megközelítette volna.

Egyedi alaprajzi forma a gyöngyösi Szent Bertalan-templom valószínűleg 15. századi csarnokterének tengelytámpilléres sokszögű szentélyzáródása (14/3. ábra).⁸⁰ Sokkal általánosabb megoldást képvisel a brassói Fekete

74 Tóth – Buzás 2016, 158–162.

75 Szóke 2010.

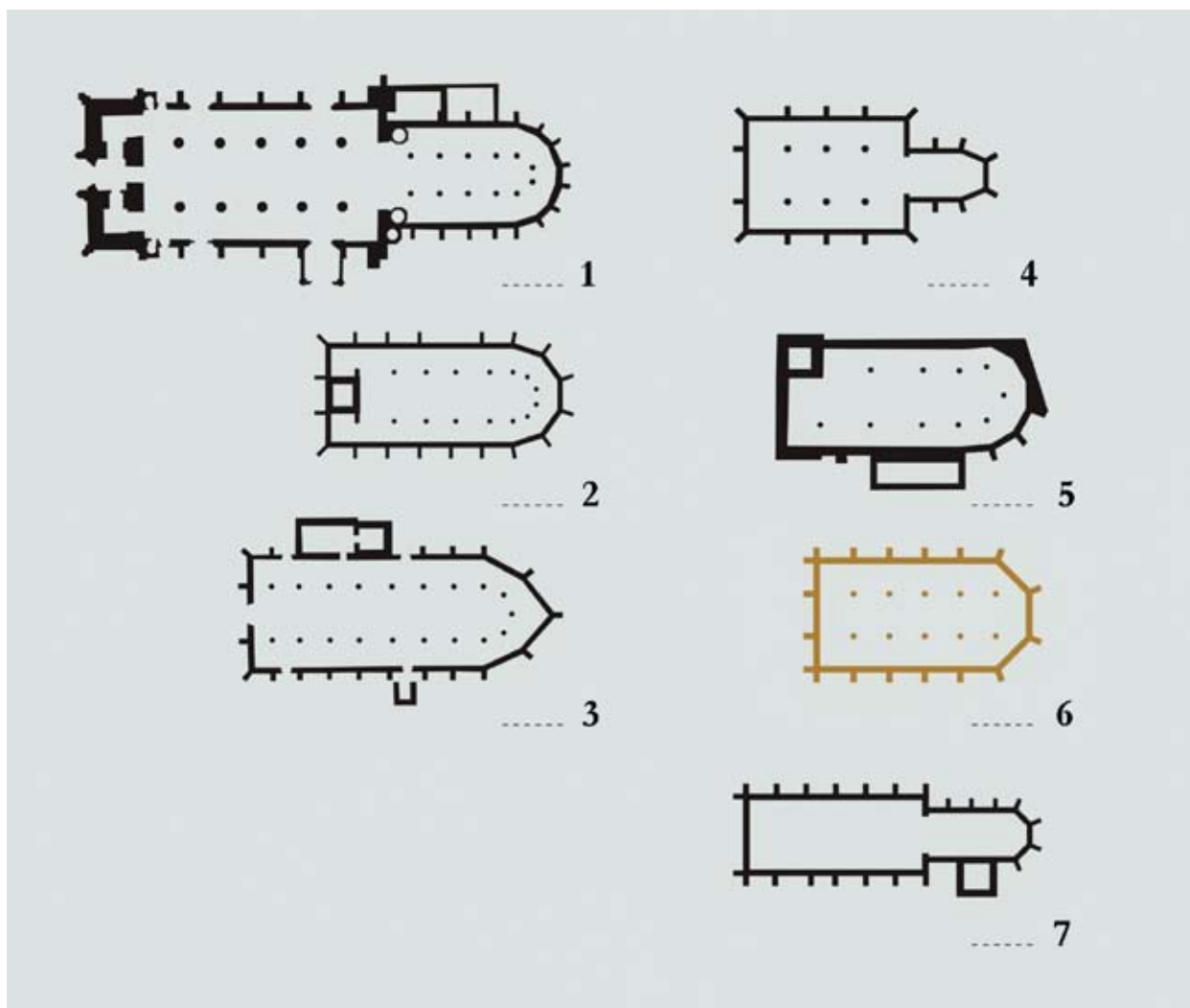
76 Varga 1984.

77 Szóke 2015.

78 Módy – Szóke 2014.

79 Tóth – Buzás 2016, 161.

80 Dercsényi – Voit 1978, 62–71.; Valter 2002.

14. ábra. Késő középkori templomalaprajzok: 1. Brassó; 2. Miskolc, Avas; 3. Gyöngyös; 4. Sárospatak; 5. Vác; 6. Szolnok; 7. Jászberény.

templom 14. században épült tízszög öt oldalával záródó csarnokszentélye (14/1. ábra).⁸¹ Ennek a megoldásnak a 15. század végétől számos példáját ismerjük. Ilyenek a részben ma is álló Miskolc-avasi Szent István-plébánia-, ma református templom (14/2. ábra),⁸² az alaprajzában feltárt újlaki plébániatemplom⁸³ és a késő középkori váci székesegyház csarnoktere (14/5. ábra).⁸⁴ Ennek az alaprajzi formának a legmonumentálisabb példája, a székesfehérvári Szűz Mária-prépostság félbehagyott csarnokszentélye lett volna, de építését valószínűleg soha sem

fejezték be.⁸⁵ Ez a szentélyalaprajz gazdagabb megoldású a többinél: támpillérei közé kápolnák épültek be. Ugyanezt a megoldást követte kisebb méretben az egri székesegyház késő gótikus szentélyépítménye is.⁸⁶

A háromhajós csarnokterek és csarnokszentélyek számos változatot mutatnak, térrendszerük fejlődése is kimutatható. Legösszetettebb példái a tízszög öt oldalával zárt típusok.⁸⁷ A térszerkezet fejlődése azonban nem egységes folyamat, a korábban elterjedt vagy egyszerűbb formák ugyanúgy jelen vannak a 16. század első évtizedinek építkezéseinél, mint az összetettebb alaprajzi megoldások. A nyolcszög három oldalával zárt csarnoktér típus építése inkább a 14.

81 Tóth – Buzás 2016, 192–193.

82 Szendrei 1904, 23–34.; Megay 1970.; Czeglédy 1993.

83 Buzás 2000.

84 Tóth – Buzás 2016, 226.

85 Szőke 2013.

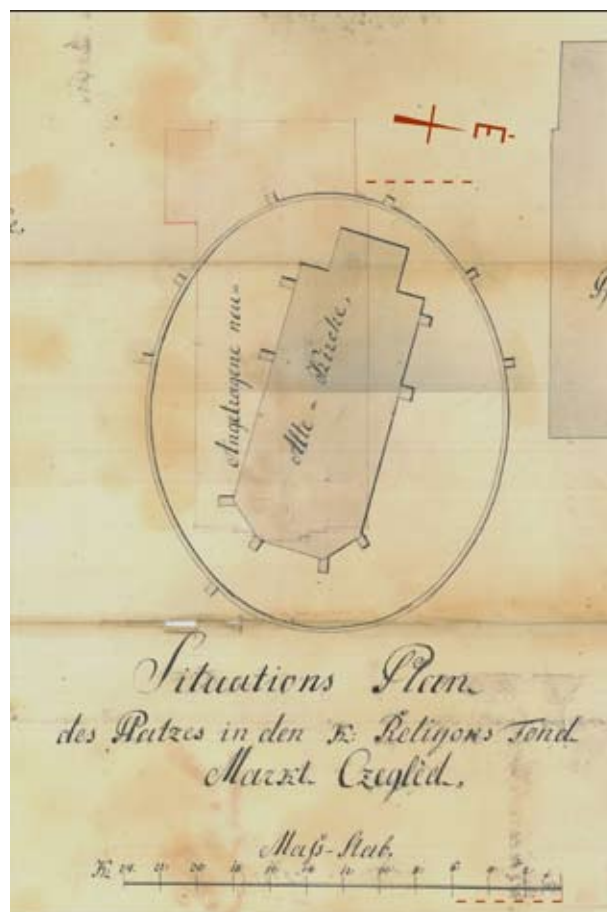
86 Szőke 2016, 91–99.

87 Szőke 2016, 91–99.

századra és a 15. század első felére, közepére jellemző megoldás, de a szolnoki templom ennek a típusnak viszonylag kései példaként elfogadható (13/6., 14/6. ábra). Ez a tértípus a keresztboltozatos fedéshez és a főhajó boltmezőinek közel négyzetes formájához illeszkedik leginkább. A 15. század utolsó harmadában a hálóboltozatok elterjedésével lettek gyakoribbak a szűkebb pillérálláshoz jobban illeszkedő alaprajzi típusok.

A szolnoki csarnoktemplom analógiái és rekonstrukciója

A szolnoki egykori gótikus plébániatemplom képének a felidézéséhez rendkívül kevés egzakt méret ismert. A történeti kutatások alapján elsősorban egy hitelesnek tekinthető hadmérnöki rajz adataira támaszkodva valószínűsíthető, hogy az egykori templom egy háromhajós csarnokterű, keleten a nyolcszög három oldalával zárt épület volt (5. ábra). Egykori méreteire egyetlen forrásunk a hadmérnöki ábrázolás georeferált változata, amely szerint az épület kiterjedése mintegy 20x40 méter lehetett. Hangsúlyoznunk kell, hogy az elméleti rekonstrukció alapvetően erre az adatra épül, a templom maradványait régészetileg még nem ismerjük.⁸⁸ Összehasonlítva más hasonló épületek méreteivel ez az adat azzal a kikötéssel tűnik elfogadhatónak, hogy ez a méret az egykori épület legnagyobb becsült kiterjedése lehetett.⁸⁹ A szegedi Szent Demeter-templom egykori szentélye megközelítőleg 21 méter széles (13/5. ábra),⁹⁰ a debreceni Szent András-templom 18–19 méter széles lehetett (13/4. ábra),⁹¹ a pesti belvárosi templom szentélye 18 méter szélességű méter széles lehetett (13/2. ábra).⁹² Az egyhajós szentélyű, de háromhajós hosszázú templomok kö-

15. ábra. A ceglédi gótikus plébániatemplom alaprajzának kivágata a 6. ábráról

zül az okolicsnói templom belül 13,2 méteres,⁹³ kívül megközelítően 15 méter széles hosszúka képviseli a legkisebb léptéket, amelynél háromhajós megoldást választottak az építés során. A hasonló lócsei minorita templom 18 méter szélességű.⁹⁴ A szászsebesi (13/3. ábra) és a hozzá hasonló méretű ceglédi templomok mérete 13–14 méteres teljes szélességükkel a legkisebb (13/7., 15. ábra). Egy ilyen típusú csarnokszentély reális szélességi mérete az analógiák szerint 13–22 méter közé becsülhető.

A szolnoki templom alaprajzának igen közeli párhuzama Ceglédről ismert (13/7., 15. ábra).⁹⁵ A jó állapota ellenére 1821-ben lebontott középkori egyház alaprajza szerint szintén egy többhajós, szentélykörüljárós csarnoktemp-

88 Kertész 2014, 368–370.; Kertész 2015.

89 A hivatkozott méretek léptékkal ellátott alaprajzi felmérések alapján meghatározott adatok és falakkal együtt számított teljes szélességre vonatkoznak.

90 Cs. Sebestyén 1927.; Cs. Sebestyén 1931.; Szőke 2015.

91 Módy 1984.; Módy 2006, 109–118. 139. 155–200. 209–236.; Módy – Szőke 2014.

92 Szőke 2010.

93 Papp 2005, 39–44. 173–178. LIV. tábla 154. kép.

94 Papp 2005, CXXIX. tábla 319. kép.

95 Benkő 1982, 68–69. II. tábla; Tari 1995, 121–124.; Tari 2000, 47–48. 36. kép.

16. ábra. A szászsebesi evangélikus templom csarnokszentélyének és hosszházának pillérei, valamint szobrai
 Jelkulcs: 1. pillérlábazat – 15. század vége; 2. pillérlábazat – 14. század vége/15. század eleje; 3. szobrászati díszítés a pilléreken – ilyet említenek a források a ceglédi gótikus templom támpillérein.

lom.⁹⁶ A templom építéstörténetéhez számos adat ismert: a hagyomány Erzsébet királyné, I. (Nagy) Lajos anyja, és az óbudai klarisszák patrónusi tevékenységéhez kötötte létesítését. Az épületnek bizonyosan voltak korábbi előzményei, a 18–19. század fordulója körüli évtizedekben keletkezett ábrázolás azonban egységes csarnoképületet mutat (15. ábra). A 19. századi említések kitértek arra, hogy a templom támpilléreit kőfaragványok díszítették – hasonlóképpen a szászsebesi evangélikus temp-

96 A templom csarnoktérhez mérten viszonylag kis mérte még megengedi a háromhajós elrendezést, de lehetséges egy, a korban divatos kéthajós megoldás is. Az épület arányai és mérete miatt az egyhajós megoldás azonban elvethető.

lomnál is láthatókhöz (13/3., 16/3. ábra) –, és egyes adatok figyelembevételével boltozatai is álltak még.⁹⁷ A beszámolókból lesűrűzhető, hogy a délkeleti oldalon említett Szent Anna kápolna később épült hozzá a templom falaihoz, építőanyaga és falszerkezete is más volt. A kápolna késő gótikus stílusban készülhetett, és ennek boltozatai bizonyosan megvoltak a bontás idején.

A szakirodalom szerint a ceglédi templom 19x4,5 öl nagyságú volt, amely alapján 36x8,5 méter lett volna az egykori épület mérete.⁹⁸ Az alaprajz ellenőrzésekor azonban megállapítást nyert, hogy míg az épület hosszmeretei a valós adatot mutatják, addig szélessége jóval nagyobb – legalább 14 méter nagyságú.⁹⁹ A közölt adat a 7,5 öl 4,5-ként való olvasatából adódhat, amely összhangban van az alaprajz arányaival és az azon mérhető adatokkal. A bontás idején feljegyezték, hogy a tetőszerkezetben egy 1417-es évszámmal megjelölt gerendát is találtak.¹⁰⁰ A ceglédi egyház felépítése a 14. század végére/15. század elejére tehető az ismert adatok alapján, amelyet egy régészeti kutatás erősíthetne meg.¹⁰¹ Annyi mindazonáltal bizonyos, hogy Szolnok közvetlen környezetében állt egy többhajós gótikus csarnoktemplom, és alaprajzának arányai megegyeznek a Tisza-parti megyeszékhely piac/vásárterén állt egyház arányrendszerével (13/6–7. ábra). A ceglédi épület a források alapján magasabb művészi színvonalon készült, és kortársa a szászsebesi evangélikus templom csarnokszentélyének (13/3. ábra).¹⁰² Létesítésének ideje közel egy évszázaddal, de legalább 40–50 évvel megelőzhetette a szolnoki templom-építést.

97 Magyar 1980, 7–9. Ezek egy, az épület mellett említett kápolnára is vonatkozhatnak. A kápolna ugyan az alaprajzon nem szerepel, azonban az alaprajzon több támpillér hiányzik, amelyek jelezhetik az egykori, de a felmérés idején már lebontott építmények helyét.

98 Magyar 1980, 7.; Tari 1995, 121.; Tari 2000, 48.

99 A közölt rajz adatait a jelenleg álló templom méretével összehasonlítva kaptuk az eredményt.

100 Magyar 1980, 7.; Benkő 1982, 78. 55. jegyzet; Tari 1995, 121.; Tari 2000, 48.

101 A Benkő Zsuzsanna régész vezetésével 1978-ban folytatott ásítás sajnos nem vezetett eredményre. Lásd: Magyar 1980, 5.; Benkő 1982, 69.

102 Varga 1984, 39–59.

17. ábra. A szolnoki gótikus templom egyik támpillérének lábazati eleme 1935 körül még padként funkcionált a művésztelep kertjében (fekete-fehér képeslap, Damjanich János Múzeum, történeti gyűjtemény archív fotótára, ltsz. T 948–A)

A Szolnokon fellelhető kőfaragványok átvizsgálása során egy olyan kőelem került a látókörünkbe, amely alapján a jelenleginél élesebb képet alkothatunk az elpusztult épületről. A történeti kutatás a templom pusztulását a 16. század utolsó harmadára, évtizedekkel Szolnok török kézre kerülése utánra helyezi – összefüggésben azzal, hogy ekkor kezdődnek nagyobb szabású építkezések a várban és a város területén.¹⁰³ Mostani helyére egy hosszabb vándorlási folyamat eredményeként került. A város területről hurcolhatták a várba, valamely török építkezés alkalmával, de már a vár kaputornyának felépítése után.¹⁰⁴ A vár területén egykor állt uralkodói dzsámi az ásatási adatok és az oszmán építészet szabályrendszere alapján jól rekonstruálható épület.¹⁰⁵ 1820–1821-ben ezt az épületet lebontották, majd köveinek felhasználásával 1822–1824-ben felépült a jelenleg is álló vártemplom, melynek falazata összességében rejtheti azt a kőanyagot, amely a török időben a vár építkezéseinek számos lebontott épületből felhalmozódott. Amennyiben elfogadjuk, hogy az egykori plébániatemplom kőanyaga legalább részben a vár területére kellett, hogy kerüljön, ezt a szórványban fennmaradt kőelemet az egykori templomhoz sorolhatjuk.

103 Kertész 2015.

104 Kertész 2010.; Kertész – Korpás 2013, 409.; Kertész 2015.

105 Kertész et al. 2012.

18–22. ábra. A szolnoki lábazati kőfaragvány a jelenlegi helyén, a művésztelep kilátótornyának tövében

A kőfaragvány egy megközelítőleg 80 évvel ezelőtti képslapon már azonosítható: a hajdani vár nyugati részén, a művésztelep kertjében álló, eredetileg a képzőművészek által az erősség területén még bőségesen fellelhető, nagyjából faragott kövekből 1905-ben emelt, és a második világháborúig kilátótoronyként működő épület környezetében.¹⁰⁶ Akkor egy kőből készített asztal mellett, padként lett hasznosítva (17. ábra). A lelet jelenleg, az időközben romossá vált kilátótoronynak közvetlenül a tövében található (18–22. ábra). Eredeti funkcióját tekintve voltaképpen egy külső támpillér kettétört lábazati eleméről van szó, amit vélhetően a kilátótorony építésével egy időben, betonnal erősítettek egymáshoz. A kőelem nem eredeti elhelyezkedésének megfelelően, a hosszanti oldalán fekszik, hanem attól eltérően, a felső – rövidebb – oldalára fordítva.

Maga a kő egy 160x60x38 cm-es tömb, melynek két oldala közel 45 fokban lesarkított, a rézsű 30–32 cm-es, a hozzá csatlakozó oldal 18 cm magas. A kőfaragvány egy külső támpillér alsó lábazati részének középső eleme, amely megadja a támpillér alapozásának 160 cm szélességét, valamint a támpillér egykori 110–120 cm körüli vastagságát. Különösebb, a készítés korának és stílusának meghatározására alkalmas tagozata nincsen. Ennek ellenére közelebb visz minket a mezőváros hajdani gótikus plébániatemplomának vizsgálatához. A szolnoki kőelem méretei és formája ugyanis csaknem teljesen megegyezik két közeli gótikus építészeti emlék támpilléreinek lábazati elemeivel. Az egyik a jászberényi ferences kolostor temploma,¹⁰⁷ a másik pedig a fegyverneki egykori plébániatemplom tornya.¹⁰⁸

A szolnoki kőfaragvány méretei megközelítőleg megegyeznek a jászberényi ferences kolostor templomának a hajónál mérhető adataival (14/7., 23. ábra). Jászberényben a keskenyebb szentély támpillérei arányosan kisebbek, mint a hajó támpillérei. A szentély pillérei 85 cm szélesek, míg a hajóé 100–105 cm vastagok. A szolnoki támpillérek esetleg ugyanilyen arányban

23. ábra. A jászberényi ferences kolostortemplom északi oldalának támpillérei

lehetnek nagyobbak a Jászberényben épített pilléreknél. Mivel a szolnoki lábazati kőfaragvány ismeretlen korban kettétört, és később a láthatóan összeillő törésvonalak mentén betonnal összefogták, ezért a szélessége akár kevesebb is lehetett eredetileg. Ebben az esetben szélességi mérete azonos lehetett a Jászberényben mérhető adatokkal. Más indok arra, hogy a szolnoki kőfaragvány kevéssel nagyobb, mint a jászberényi támpillérek hasonló elemei, ezáltal a szolnoki pillérek legalábbis vastagabbak lehettek, az, hogy a környéken nagyobb mennyiségben bányászható réti mészkövet/darázskövet is használhattak az építkezésnél.¹⁰⁹ Olyan összefüggés is megfigyelhető, hogy a mátraaljai breccsából falazott jászberényi szerkezetek mintegy fél lábbal vastagabbak, a jó építőkövet használó régiók hasonló méretű épületszerkezeteivel egybevetve. A szolnoki támpillérek a jászberényiekhez viszonyítva, a gyengébb szilárdságú építőanyag miatt, arányosan nagyobbak.¹¹⁰

106 Kertész – Korpás 2013, 409. 379. jegyzet.

107 Szántó 1974.; Selmeczi 2005, 152–155.

108 Kaposvári 1988, 11–12. 1. kép; Bardoly – Haris 2005, 11.

109 Kertész 2014, 369.

110 Hoppe 1994, 6–7. A középkori szerkesztésmódnál az arányosan nagyítható, kicsinyíthető építészeti elemek gyakorlati kivitelezésénél figyelembe vették az építőanyag tulajdonságait.

24. ábra. A fegyverneki plébániatemplom tornya napjainkban

26. ábra. A tiszaderzsi templom fennmaradt nyugati homlokzata

25. ábra. A fegyverneki templom alaprajza és megmaradt tornya Balássy Ferenc 1872-ben készített rajzán (Forster Központ, Tervtár, ltsz. R 1687)

Részletképzés tekintetében a szolnoki gótikus egyház egészen közeli analógiájának tartható a néhány tíz kilométer távolságra fekvő Fegyvernek plébániatemplomának megmaradt, eredetileg az épület nyugati homlokzata előtt álló, négyzet alaprajzú, háromszintes, sáto-

tóvel fedett tornya (24–25. ábra). A tégláépület nyíláskeretei, a támpillérek homloksíkja, valamint a sarkok, az osztópárkányok és a lábazati fedkövek faragott kőből készültek.¹¹¹ A fegyverneki templomról a törökszentmiklósi esperes-plébános, Balássy Ferenc 1872-ben az alábbi tömör leírást adta: „A templom régen elpusztult, melynek kövei és téglái a hagyomány szerint a gróf Szapáry féle kastély építésekor felhasználattak; de a templom fundamentomának nyomai még kivehetők, s alaprajza a mellékleten szinte szemlélhető. A torony külső fala faragott kövekből, belső része téglából van építve, s igen szilárd épület, s úgy látszik, hogy régóta küzd az idő viszontagságaival, teteje vagy födele nagyon meg van rongálva s egészen pusztulásnak indult, falai áznak, nagyon el van hagyatva és fenntartásáról senki sem gondoskodik.”¹¹²

Az ugyancsak a környéken található tiszaderzsi templomrom 13. századi kormeghatározása bizonytalanabb (26. ábra).¹¹³ Szintén

111 Kaposvári 1988, 11–12. 1. kép; Bardoly – Haris 2005, 11.

112 Forster Központ, Tudományos Irattár, MOB 1872/93.

113 Bardoly – Haris 2005, 57.

27–28. ábra. A szolnoki gótikus plébániatemplom elméleti rekonstrukciója

kétséges az a hagyomány, amely szerint domkosrendi kolostortemplom volt. A templom romja a jelenlegi formájában a 15. századi keltezést igazolja. A fennálló nyugati fal számos állagmegóvás, kiegészítés nyomát mutatja. Ilyen a nyugati fal kiromlásának félkörívű téglakeretes megerősítése, amely láthatóan utólagos. A felső részen feltehetőleg az egykori oromzat is köpenyezést kapott a belső oldalon. Itt valamilyen kilátó alkalmasosság is készült a két világháború közötti felvételek szerint, és né-

hány vas rögzítőelem alapján. A falazat eredeti formájában megmaradt részei a nyugati oldalon álló támpillérek. Ezek az épület méretéhez képest viszonylag masszívak, két és fél téglaszélességűek. Lábazatuk nem vizsgálható jelenleg. A támpillérek alsó fele ugyanis jelentős mértékben lepusztult, de az sem lehetetlen, hogy a templom körüli feltöltés rejtje ezek szintjét. A templom teljes egészében téglából készült, faragott kő részletei nem láthatóak. A megismerhető épületmaradvány azonban fontos referencia-

29. ábra. A szolnoki gótikus plébániatemplom elméleti rekonstrukciója

ként szolgál Szolnok környékének késő gótikus építkezései megismeréséhez.

Összegezve: a Szolnokon rekonstruálható gótikus támpillér az adatok alapján kevéssel nagyobb vagy azonos méretű volt, mint a jászberényi ferences templom hajójának hasonló pillérei. A jelenleg is álló támpillérek mind Jászberényben, mind Fegyverneken ugyanolyan kialakításúak, kétszakaszosak, középen alig hátralépő vízvezető orral. A tágabb környezetben hasonló támpilléreket építettek Hevesen a templom hajójának 15. század végi bővítésénél,¹¹⁴ és ugyanilyenek az ebben az időben felépített ráckevei szerb ortodox templom pillérei is.¹¹⁵ A hasonlóságok alapján, a szolnoki pillérek formája és becsülhető magassága is felvázolható.¹¹⁶ A támpillérek által megadott méretrend szerint a templom tömegénél a magassági adatok összhangban vannak a történeti kutatás alapján meghatározott méretekkkel és alátámasztják, hogy Szolnokon az 1400-as évek második felében egy nagyméretű, feltehetőleg háromhajós,

szentélykörüljárós, vagy ál-szentélykörüljárós csarnoktemplom épülhetett (27–29. ábra).

Az épület jól illeszkedik a korszak városi/mezővárosi építészetébe, a jelenlegi adatok alapján leginkább az egykori debreceni Szent András (7., 13/4. ábra), valamint a szegedi Szent Demeter templomok hasonló korú csarnoktereire emlékeztet (13/5. ábra). Méretében közel megegyezhetett az egykori szegedi Szent Demeter-plébániatemplom csarnokszentélyével (30–31. ábra).¹¹⁷ A történeti kutatás szempontjai alapján a szolnoki építkezés az 1470-es években a legvalószínűbb,¹¹⁸ párhuzamosan a jászberényi ferences templom felépítésével (32–34. ábra), és néhány évtizeddel később, mint a térrendszer alapján meghatározható párhuzamok. A keltezés alapján feltételezhető, hogy a templom boltozásánál csillag, vagy hálóboltozatokat is építhettek, ilyenek léteire kézzelfogható bizonyítékaink azonban nincsenek. Az épület külső formájának megjelenítésénél az ablakok és a mérművek tekintetében, az ugyanebben az időszakban zajló építkezések közül, a gyöngyösi ferences kolostor hajójának részletképészt vettük mintául.¹¹⁹ A jászberényi mérművek nem

114 Dercsényi – Voit 1978, 284–289.

115 Csányi – Lux 1939.; Tari 2000, 118–119. 91–92. kép.

116 A támpillérek kétlépcsős formai megoldása a szűkebb környezet hasonló emlékein következetesen jelen van az építés korában.

117 Cs. Sebestyén 1927.; Cs. Sebestyén 1931.; Szőke 2015.

118 Kertész 2015.

119 Dercsényi – Voit 1978, 158–170.

30. ábra. A szegedi Szent Demeter-templom a 15. század végi rekonstrukciója a csarnokszentély felől (rekonstrukció: Szőke Balázs – Pazirik Informatikai Kft., Szőke 2015.)

31. ábra. A Szent Demeter-plébániatemplom csarnokszentélye (rekonstrukció: Szőke Balázs – Pazirik Informatikai Kft., Szőke 2015.)

ismertek, azonban az egykori ablakok kávját megtalálta a korábbi kutatás,¹²⁰ így egykori méretük és „puha”, kevésbé éles csúcsívük ismert, ezek illeszkednek a 15. század utolsó harmadának és a 16. század elejének stílusába. Hasonló stílusúak a ráckevei templom ablakművei is.¹²¹ A szolnoki templom méretét figyelembe

véve arányaiban a jászberényihez és gyöngyösihez hasonló formálású és méretű, hármassós ablakokat építhettek (27–29. ábra). Abban pedig csak reménykedhetünk, hogy ásatásból, vagy szórványleletként további olyan adatok kerülnek a látókörünkbe, amelyek tovább pontosíthatják a most felvázolt képet.

120 Szántó 1974, 20. 22–23. 4. kép.

121 Siklósi 1998.

32–34. ábra. A szolnoki plébániatemplom és a jászberényi ferences kolostortemplom összehasonlító tömegmodellje

Irodalom

Ágoston 1988

Ágoston G., A szolnoki szandzsák 1591–92. évi összeírása I. Das Register des Sandschaks Szolnok aus den Jahren 1591/92. Zounek 3, 221–296.

Bardoly – Haris 2005

Bardoly I. – Haris A. (szerk.), Magyarország műemlék-jegyzéke. Jász-Nagykun-Szolnok megye. Budapest.

Bárány 2002

Bárány A., Von Rittern zu Magnaten. Aufstieg der Pálóci ins Baronat im spätmittelalterlichen Ungarn. East Central Europe 29/1–2, 213–221.

Bárány 2002a

Bárány A., Von Rittern zu Magnaten. Aufstieg ins Baronat im spätmittelalterlichen Ungarn: das Beispiel der Pálóci. 1–16. http://www.academia.edu/3217147/Von_Rittern_zu_Magnaten_Aufstieg_ins_Baronat_im_sp%C3%A4tmittelalterlichen_Ungarn_das_Beispiel_der_P%C3%A1l%C3%B3ci_East_Central_Europe_L_Europe_du_Centre-Est_vol.29_part.1-2.2002_213-21

Bártfai Szabó – Csemegi 1937

Bártfai Szabó L. – Csemegi J., A Szent Ferencrendiek gyöngyösi temploma és kolostora. Die Franziskaner Klosterkirche in Gyöngyös. Gyöngyös.

Benedek 2007

Benedek Gy., Oklevelek és iratok Szolnok város történetéből 1075–1685. Documentatio Historica 10. Szolnok.

Benkő 1982

Benkő Zs., Cegléd a magyar honfoglalás időszakában és az Árpád-korban. Cegléd in der Epoche der Ungarischen Landnahme und in der Árpáden-Zeit. In: Cegléd története (szerk.: Ikvai N.) Studia Comitatus 11. Szentendre, 65–82. 578.

Biczó 1976

Biczó P., Jelentés a Kecskemét–Kossuth téren végzett ásatásról. Bericht über die Ausgrabung am Kossuth-Platz zu Kecskemét. Cumania 4, 329–360.

Buzás 2000

Buzás G., Az újlaki városi múzeum középkori kőfaragványai. In: A középkori Dél-Alföld és Szer (szerk.: Kollár T.) Szege, 501–522.

Czeglédy 1993

Czeglédy I., Az avasi református templom ásatásai. In: A miskolci Avas. Monográfia a város jelképéről (szerk.: Dobrossy I.) Miskolc, 147–156.

Csányi – Lux 1939

Csányi K. – Lux G., Építészhallgatóink középkori építészeti felvételei. Ráckeve. Görög kel. szerb templom. Technika 20/5–6, 199–204. 232–235.

Cseh 1993

Cseh G., Szolnok város utcanevei. Helytörténeti Adattár. Szolnok.

Cseh 2000

Cseh G., Szolnok utcái és történelmi városrészei. In: Szolnok. A várispánságtól a harmadik évezred küszöbéig (szerk.: V. Szász J.) Budapest, 261–310.

Dercsényi – Voit 1978

Dercsényi D. – Voit P. (szerk.), Heves megye műemlékei III. Magyarország műemléki topográfiája IX. (szerk.: Dercsényi D.) Budapest.

Détsy 1966

Détsy M., Hol állt a középkori sárospataki vár? Wo stand die mittelalterliche Burg von Sárospatak? A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 6, 177–197.

Détsy 1989

Détsy M., Sárospatak vára és urai 1526-tól 1616-ig. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 28. Sárospatak.

Détsy 1999

Détsy M., Megjegyzések a pataki várak dolgában. Bemerkungen zur Frage der Burgen in Sárospatak. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 37, 395–401

Détsy 2002

Détsy M., Sárospatak vára. Sárospatak.

Dilich 1600

Dilich, W., Ungarische Chronica. Kassel.

Draskóczy 1984

Draskóczy I., Gyöngyös település- és birtoklástörténete a középkorban. In: Tanulmányok Gyöngyösről (szerk.: Havassy P. – Kecskés P.) Gyöngyös, 91–128.

Elek 1940

Elek I., Az Alföld és Szolnok város települése. Különnyomat a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 1940. évfolyam 35–36. számából. 1–11.

Engel 1968

Engel P., A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. 1. közlemény. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 4, 337–358

Engel 1971

Engel P., A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. 2. (befejező) közlemény. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 5, 291–314.

Engel 1987

Engel P., Zsigmond bárói. In: Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. I. (szerk.: Beke L. – Marosi E. – Wehli T.) Budapest, 114–129.

Engel 1987a

Engel P., Zsigmond bárói: rövid életrajzok. In: Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. I. (szerk.: Beke L. – Marosi E. – Wehli T.) Budapest, 405–458.

Engel 2001

Engel P., Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia. Budapest. CD-ROM.

Evliyâ 2003

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî: Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini. 7. Kitap. Haz. Dağlı, Y. – Kahraman, S. A. – Dankoff, R. İstanbul.

Fügedi 1970

Fügedi E., A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Budapest.

Fügedi 1974

Fügedi E., Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai. Budapest.

Gervers-Molnár 1983

Gervers-Molnár V., Sárospataki síremlékek. The Sepulchral Monuments of Sárospatak. Művészettörténeti Füzetek 14. Budapest.

Gorové 1821

Gorové L., A Szolnokvári viszontagságokhoz járuló Tóldalék. Tudományos Gyűjtemény 5/8, 45–82.

Gyórfy 1956

Gyórfy [Gyórfy] L., Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez (Az 1571-es szolnoki török defter fordítása). Jászkunsági füzetek 4. Szolnok.

Hoppe 1994

Hoppe L., Késő gótikus méretrend Hans Hammer vázlatkönyvéből. Late Gothic Measurement Order from the Sketchbook of Hans Hammer. Műemlékvédelmi Szemle 1994/2, 5–20.

Illéssy 1893

Illéssy J., Adatok a szolnoki vár felépítéséhez és első ostromához. Hadtörténelmi Közlemények 6, 635–666.

Kaposvári 1971

Kaposvári Gy., A szolnoki vár kialakulása és nyomai a városképben. Jászkunság 17/1–2, 81–95.

Kaposvári 1974

Kaposvári Gy., A szolnoki vár helye a mai városképben. Szolnok megyei Néplap 25/9, 1974. január 12. Jubileumi Híradó. A Szolnok megyei Néplap melléklete 6. 8.

Kaposvári 1988

Kaposvári Gy., Szolnok megye műemlékei. Szolnok County Monuments. Szolnok.

Kertész 2010

Kertész R., Szolnok középkori és török hódoltság kori régészete. Szolnok. (kéziratban)

Kertész 2012

Kertész R., Fejezetek a török kori Szolnok kutatástörténetéhez és egy újabb azonosított objektum: a vesztőhely. Addenda to the Ottoman Period History of Szolnok – the Location of the Site of Public Executions. Szolnoki Tudományos Közlemények 16, 40–64. On-line folyóirat: http://www.szolnok.mtesz.hu/sztk/kulonszamok/2012/cikkek/2012-05-Kertesz_Robert_2.pdf

Kertész 2013

Kertész R., Szolnok népessége a török korban. Jászkunság. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület Évkönyve 1, 78–96.

Kertész 2014

Kertész R., „...Ódon, tatár korabeli földsáncai folyópart-ra néznek” – Szolnok ispán föl-fa vára. In: „Carmen miserabile”. A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére (szerk.: Rosta Sz. – V. Székely Gy.) Kecskemét, 345–384.

Kertész 2014a

Kertész R., Szolnok az Árpád-korban: tények és eredmények. Archaeologia – Altum Castrum Online. A Magyar Nemzeti Múzeum visegrádi Mátyás Király Múzeumának középkori régészeti online magazinja. 1–44. <http://archeologia.hu/content/archeologia/325/kertesz-szolnoki-var.pdf>

Kertész 2015

Kertész R., A középkor végi Szolnok és méltatlanul elfeledett földesura: Pálóci Imre. Tisicum 24. (megjelenés alatt)

Kertész – Almási 2014

Kertész R. – Almási T., A szolnoki végvár az oszmán ostrom előestéjén – Bernardo Gaballio építész levelének tükrében (1552. július 31.). The Fortress of Szolnok on the eve of the Osman siege – in the mirror of the letter of Italian builder Bernardo Gaballio (31st July, 1552). Tisicum 23, 193–205.

Kertész – Bana 2010

Kertész R. – Bana Zs., Régészeti kalandozások a város múltjában (11–18. század). In: Szolnok könyve. Fejezetek a város történelméből (szerk.: M. Román B. – Pókász E. – Szutorisz-Szügyi Cs. – Tapasztó I. – V. Szász J.) Szolnok, 60–86.

Kertész – Korpás 2013

Kertész R. – Korpás Z., A szolnoki végvár felépítése 1550–1552-ben és Bernardo Villela de Aldana ide kapcsolódó levelei. Der Aufbau der Szolnoker Burg in den Jahren 1550–1552 und die anschließenden Briefe von Bernardo Villela de Aldana. *Tisicum* 22, 387–450.

Kertész – Mezey 2015

Kertész R. – D. Mezey A., Adatok egy bárói família és Szolnok késő középkori kapcsolataihoz: a Pálóci-sírkőtöredék. *Archaeologia – Altum Castrum Online*. A Magyar Nemzeti Múzeum visegrádi Mátyás Király Múzeumának középkori régészeti online magazinja. 1–22. <http://archeologia.hu/content/archeologia/351/kertesz-mezey-sirko.pdf>

Kertész et al. 2007

Kertész R. – Morgós A. – Nagy D. – Szántó Zs., Tisza-hidak a török hódoltság korából radiokarbon és dendrokronológiai vizsgálatok tükrében. Tisza Bridges Built during the Ottoman Period in Reflection of Radiocarbon and Dendrochronological Investigations. In: *Az erdő és a fa régészete és néprajza/Archaeology and Ethnography of Forest and Wood* (szerk./ed.: Gömöri J.) Sopron, 145–178.

Kertész et al. 2007a

Kertész R. – Bana Zs. – Nagy D., Új adatok és módszerek Szolnok városmagjának történeti rekonstrukciójához. *Szolnoki Tudományos Közlemények* 11, (CD-ROM) 1–46.

Kertész et al. 2012

Kertész R. – Sudár B. – Bana Zs. – Kómár M., Egy elfeledett muszlim imahely: a szolnoki Szulejmán szultán-dzsámi. A forgotten Muslim Meeting Place: the Suleiman Sultan Large Mosque (Jami) in Szolnok. *Műemlékvédelem* 56, 110–125.

Komáromy 1943

Komáromy J., Adatok Szolnok várának történetéhez. *Données sur l'histoire du fort de Szolnok*. A Jászberényi Jászmúzeum Évkönyve 2, 71–112. 314–316.

Kubinyi 1988

Kubinyi A., Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. *Barons au Conseil royal sous les règnes de Mathias Ier et d'Ulászló II*. Századok 122/1–2, 147–215.

Kubinyi 1990

Kubinyi A., A Mátyás-kori államszervezet. In: Hunyadi Mátyás. *Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára* (szerk.: Rázsó Gy. – V. Molnár L.) Budapest, 53–147.

Kubinyi 2000

Kubinyi A., Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. *Dél-alföldi évszázadok* 14. Szeged.

Kubinyi 2008

Kubinyi A., Udvartartás és udvari élet Mátyás király korában. In: Hunyadi Mátyás, a király. *Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Kiállítási katalógus (szerk.: Farbakó P. – Spekner E. – Szende K. – Végh A.) Budapest, 21–33.

Kustár – Balázs 2013

Kustár R. – Balázs R. (szerk.), *Talpalatnyi kő – Elveszett emlékeink nyomában*. A darázskő. Kecskemét.

Kustár – Szarka 2013

Kustár R. – Szarka J., A réti mészkő felhasználása a Duna–Tisza közén. *The Utilisation of Freshwater Limestone*. In: *Talpalatnyi kő – Elveszett emlékeink nyomában*. A darázskő (szerk.: Kustár R. – Balázs R.) Kecskemét, 87–130.

Lővei 2009

Lővei P., *Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria*. Bevezető fejezetek a Középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához I–II. Akadémiai doktori értekezés, Budapest, kézirat.

Magyar 1980

Magyar A., Egykorú leírás a ceglédi középkori katolikus templom bontásáról és az új templom avatásáról. In: *A Ceglédi Turini Százas Küldöttség Múzeumbaráti Kör Értesítője* (szerk.: Kocsis Gy.) Cegléd, 5–10.

Marosi 2008

Marosi E., *A gótika Magyarországon*. Budapest.

Mályusz 1984

Mályusz E., *Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437*. Budapest

Megay 1970

Megay G., *A miskolci avasi templom 1941. évi ásátásának eredményei*. Bericht über die Grabungsergebnisse des Jahres 1941 in der Kirche auf dem Berg Avas in Miskolc. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 9, 129–170.

Mezey 2015

D. Mezey A., *A készülő Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapidarium Hungaricum kötet előmunkálatairól és eddigi tapasztalatairól*. Preliminary Experience of

- and Preparatory Works for the Volume Lapidarium Hungaricum in Jász-Nagykun-Szolnok County. *Ars Hungarica* 41/2, 255–266.
- Mezey – Kertész 2015
D. Mezey A. – Kertész R., Páncélos vitéz síremlékének töredéke Szolnokról (1500 körül). Fragment of an Armored Knight's Tombstone from Szolnok (around 1500). *Ars Hungarica* 41/4, 436–446.
- Módy 1984
Módy Gy., A Szent András templom és a Verestorony kutatása 1980-ban. Debrecen 1290–1390 között. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 42. Debrecen.
- Módy 2006
Módy Gy., Historia et ars. Módy György válogatott tanulmányai. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 59. Debrecen.
- Módy – Szőke 2014
Módy P. – Szőke B., Adalékok a debreceni Szent András-templom építéstörténetéhez. In: Művészet és vallás a Felső-Tisza-vidéken (szerk.: Kollár T.) Nagyvárad–Nyíregyháza, 137–152.
- Nagy 1862
Nagy I., Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pest.
- Nemes 1972
Nemes K., Cartographia Hungarica I. Magyarország térképei a XVI–XVII. századból faksimile kiadásban. Budapest.
- Papp 2005
Papp Sz., A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515. Budapest.
- Pálóczi-Horváth 1976
Pálóczi-Horváth A., A Lászlófalván 1969–1974-ben végzett régészeti ásatások eredményei. Grabungsergebnisse aus den Jahren 1969–1974 in Lászlófalva. *Cumania* 4, 275–309.
- Pálóczi Horváth 2014
Pálóczi Horváth A., Keleti népek a középkori Magyarországon. Besenyők, úzok, kunok és jászok művelődéstörténeti emlékei. Budapest–Piliscsaba.
- Prohnenko et al. 2016
Prohnenko, I. – Zsilenko, M. – Buzás G., A nyalábvári Perényi-sírkő. *Archaeologia – Altum Castrum Online*. A Magyar Nemzeti Múzeum visegrádi Mátyás Király Múzeumának középkori régészeti online magazinja. 1–25. <http://archeologia.hu/content/archeologia/371/nyalabvar.pdf>
- Rosta 2014
Rosta Sz., A Kiskunsági Homokhátság 13–16. századi településtörténete. Doktori értekezés, kézirat. Kecskemét.
- Cs. Sebestyén 1927
Cs. Sebestyén K., A szegedi Szent Demeter-templom építés-története. *Die Kirche des H. Demetrius zu Szeged*. *Dolgozatok* 3, 188–208.
- Cs. Sebestyén 1931
Cs. Sebestyén K., A szegedi Szt. Demeter templom. *Die Älteste Kirche zu Szeged*. *Dolgozatok* 7, 205–212.
- Selmeczi 1975
Selmeczi L., Szolnok város története a honfoglalástól 1526-ig. In: Szolnok város története I. (szerk.: Kaposvári Gy. – Mészáros F.) Szolnok, 25–38.
- Selmeczi 2005
Selmeczi L., A jászok eredete és középkori műveltsége. *Jászsági Füzetek* 37. Jászberény.
- Siklósi 1998
Siklósi Gy., Mérműves ablakaink és kronológiai rendszerük. *Alba Regia* 27, 123–204.
- Stegena 1980
Stegena L., Térképtörténet. Budapest.
- Stegena 1991
Stegena L., Magyarország térképei a mohácsi vész előtt. Budapest.
- Szabó 1996
Szabó L., Jász-Nagykun-Szolnok megye rövid története írásban és képekben. Szolnok.
- Szabó 1998
Szabó L., Szolnok város művelődéstörténete 1075–1990. *Jászkunság füzetek* 11. Szolnok.
- Szarka 2008
Szarka J., A réti mészkö elterjedése és felhasználása a középkori Magyarországon. Szakdolgozat (SZTE BTK Régészeti Tanszék), Szeged. (kéziratban)
- Szántó 1974
Szántó K., A jászberényi ferences templom története (1472–1972). Budapest.
- Szendrei 1889
Szendrei J., Szolnok eleste 1552-ben. *Had-történelmi Közlemények* 2, 125–140.
- Szendrei 1904
Szendrei J., Miskolcz város története 1000–1800. II. Miskolcz.

Szőke 2010

Szőke B., Észrevételek a pesti belvárosi plébániatemplom gótikus boltozataival és késő gótikus bővítéseivel kapcsolatban. Műemlékvédelem. Műemlékvédelmi és Építészettörténeti Szemle 54/6, 383–390.

Szőke 2013

Szőke B., A székesfehérvári Szűz Mária prépostság egykori boltozatai. In: Fiala középkoros régészek IV. konferenciájának tanulmánykötete. A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 2. (szerk.: Varga M.) Kaposvár, 103–114.

Szőke 2014

Szőke B., A sárospataki Szeplőtelen Fogantatás templom. Basilica Minor. Építéstörténeti kutatási dokumentáció. Gödöllő. (kéziratban)

Szőke 2015

Szőke B., Az egykori szegedi Szent Demeter-templom. Várak kastélyok templomok – Évkönyv 2015. 61–65.

Szőke 2016

Szőke B., Boltozatok az egykori egri székesegyház késő gótikus csarnokszentélyében. In: Örökségünk védelme és jövője 2. (szerk.: H. Szilasi Á.) Eger, 90–99. (megjelenés alatt)

Tari 1995

Tari E., Árpád-kori falusi templomok Cegléd környékén. Árpádián Age Rural Churches Surroundings of Cegléd. Ceglédi Füzetek 31. Cegléd.

Tari 2000

Tari E., Pest megye középkori templomai. Medieval Churches in Pest County. Studia Comitatus 27. Szentendre.

Thallóczy 1885

Thallóczy L., Csömöri Zay Ferencz (1505–1570). Magyar történeti életrajzok. Budapest.

Tóth – Buzás 2016

Tóth E. – Buzás G., Magyar építészet a rómaiaktól Buda elfoglalásáig (A kezdetektől 1541-ig). Budapest.

Valter 2002

Valter I., A gyöngyösi Szent Bertalan-templom építéstörténete a város történetében. Die Baugeschichte der Bartholomäuskirche in Gyöngyös in der Historie der Stadt. In: Détsy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok (szerk.: Bardoly I. – Haris A.) Budapest, 89–104.

Varga 1984

Varga L., A szászsebesi evangélikus templom középkori építéstörténete. Művészettörténeti Füzetek 16. Budapest.